

ataramiñe'16

EUSKAL ERREPRESALIATU POLITIKOEN
LITERATURA KOADERNOAK



ataramiñe

EUSKAL ERREPRESALIATU POLITIKOEN
LITERATURA KOADERNOAK

www.literaturakoadernoak.org

AZALEKO IRUDIA
Barrutik aldizkaria
1989



ataramiñe
EUSKAL ERREPRESALIATU POLITIKOEN
LITERATURA KOADERNOAK

ISBN: 978-84-942777-7-1
Lege gordailua
Depósito legal
Dépot légal
SS-1160-2016

ataramiñe 2016
www.literaturakoadernoak.org

Aurkibidea

Hitzaurrea

Espetxeaz, sorkuntzaz eta artefaktu afektiboez…

Zein da sorkuntzaren balioa espetxean? Zer suposatzen du espetxean sortzeak? Zenbat min? Zenbat irri? Nola eragiten dio itxituraren baitan dagoenari? Ataramiñekook sarri asko entzun ditugun galderak, eta erantzun borobilik atontzea zaila da, zinez zorrotza den espetxe errealitateari erreparatzen diogularik. Preso haina espetxe dago, burnizko instituzioak bere baitan harrapatua daukana, oso manera intimoan urratzen duenez.

Zertarako sortu beraz? Sentimendu, emozio, estimuluen eremulaua den ez-lekuak, gorputz otzan eta ideia propiorik gabeko norbanako bilakatu nahi ditu bere baitaratuak. Helburua erdiesteko, instituzioak darabilen estrategiak hamaika ertz ditu, baina bada bat bereziki zorrotza, norbanakoa manera apartekoan urratzen duena: bakardadea.

Bakarlekua, bakarmortua...eta beste hainbat izendapen espetxe instituzioaren erraietan ematen den indibiduazio prozesua adierazteko. Bakardadea sortzeko makina erabatekoa, totala, izan badenez instituzioa. Bakardade fisikoa, agerikoena, baita intelektuala, afektiboa,…Kanpoan dagoenarekiko erlazioa errazten duen zubi/hari bakoitza moztua, filtratua, sistematikoki eraitsia da bertan. Halaz, espetxeratua eta kanpoaren arteko erlazioan, espetxe-instituzioa bitartekari ekidinezina bilakatzen da. Kanpo errealitatea antzemateko interface-a, norekin, noiz, non, zenbat denboraz, zer, zertarako, nora,… Espetxeak antolatua, neurtua, ebaluatua, diagnostikatua dauka presoak, egunerokoa. Diagnostikatua, ezen bakardadea eta honek eragiten dituen aje, ezinegon

eta keriak, erantzun terapeutiko baten aurrebaldintza baitira. Bakardadea sortu, beroni aurre egiteko bitarteko terapeutikoak eskaintzeko (ze pildorita nahi duzu? Gorria, urdina, txuria…).

Nola irudikatu izugarrikeria guzti hau? Zeintzuk lirateke bitartekoak? Nola biziraun?

Sorkuntzaren nozioari helduta, akaso, erantzun baten lehen trazuak marraztu ditzakegu. Izan ere, sortzearen ariketak berak plano ezberdin batean, plano berri batean kokatzeko aukera ematen dio sortzaileari berari. Inguratzen duen errealitate zurrunetik jauzi bat eginez, aparteko espazio horretan aukera posibleen zabaltasunean saiatzeko parada.

Paretan zulo bat egitetik, fisikoa, presoa, literalki, kalera aterako duen zirrikitua, irekitzetik. Literalki ere, letra bidezko zubiak eraikitzera eraman gaitzake sorkuntzak espetxean. Den denak, manera abstraktu zein konkretuan bizirauteko estrategiak.

Esku artean duzun liburutxo hau, estrategia horien bilduma txiki bat dela esan liteke. Espetxean dirauten lagun zenbaitek, burdin arteko esperientziak suposa lezakeen suntsipen erabatekoari aurre egiteko darabiltzaten taktikak, prosa zein iruditan.

Deserriak ere izan badu espaziorik orriotan, urruntasuna bera distantzia-espetxe bilakatzen den egoera. Cabo Verdetik iritsitako letrak beraz, distantzia laburtuz, burnizko urruntasun hori zerratuz, luma kolpez zerratu ere. Deportazioa, nazio gatazka garaikidearen aurre-historian kokatzen den figurak, gaurdaino dakartza bere kateak arrastaka.

Ataramiñen beraren aurre-historiara ere jo dugu ale honetan, 1989-1993 urteetan, euskal presoek argitaratu BARRUTIK aldizkariaren zenbait idazki berrargitaratuz. Orduko letrak egungo idatziak izan badirenez, denbora, lau pareta artean bilakatzen den bataila guztien ama, gaindituz. "Urteak menpean hartu", sarri patioetan entzun litekeen adiera kartzelarioa. Denbora meneratu ote daitekeen zalantzaz egiten den baitezpadako baieztapena.

Esku artean beraz, porlanezko paretak, nolabait, birrin ditzakeen bitartekoa. Kolpetik bezainbat laztanetik ere baduen artefaktua. Gure lagun, senide, kideen bizipenez ongi kargatua dagoena. Gure lagun, senide, kideak harrapatuak dituzten hormak lehertzeraino.

Ongi etorri…

Ataramiñe'2016



Fernando Alonso Abad
1961
Sestao

Atxilotze data: 1996ko abuztuaren 17a.

Espetxean hainbat liburu argitaratu ditu:
El repartidor de sueños (Txalaparta, 2000); *El silencio del infierno* (Ataramiñe, 2003); *¿Por qué luchamos los vascos?* (Txalaparta, 2007); *Una flor en el juzgado* (Hiru, 2009); *Al margen de la izquierda* (Txalaparta, 2013); *Luna de primavera* (Interneteko autoedizioa, 2014).



Centro Penitenciario A Lama
Monte Racelo, s/n
36830 A Lama
Pontevedra

Esperaremos a que vuelva

Es posible que esté equivocado, pero juraría haber visto una escena similar en una película de los años 80. Podía ser de David Lynch, con un jovencísimo Nicolas Cage y una rubia coetánea cuyo nombre no me viene ahora a la cabeza. Cuando regrese no olvidaré preguntárselo, ya que desde entonces lo único que hemos sabido de él fue un cariñoso y sincero agradecimiento por todo, que nos envió vía Whatsapp a la mañana siguiente para que lo difundiéramos por el pueblo. Así pues, esperaremos a que vuelva.

Y es que han sido unas semanas muy ajetreadas para que nada fallara, para que todo saliera según lo previsto y fuera un acto memorable. Porque de eso se trataba, de hacer algo emocionante; uno de esos actos que se le quedan grabados a uno en la memoria para la posteridad y que en tiempos futuros evoca con agradecimiento y cariño. De ahí que intentáramos implicar al mayor número posible de personas, no únicamente a los amigos que hemos permanecido siempre a su lado y que, evidentemente, estaríamos presentes en cualquier circunstancia. No nos conformábamos con eso, queríamos más, mucho más. Somos de natural ambiciosos y emprendedores y nos planteamos desde el primer momento ofrecerle algo más allá de lo que suele ser habitual en estos casos. Así que nos propusimos desplazar al lugar al mayor contingente aglutinable posible, preparar todo un programa de actos para amenizar la espera y convertir la jornada en un auténtico acontecimiento festivo. No era para menos porque a lo largo de la vida uno no cruza ese infame umbral todos los días y mucho menos después de tanto tiempo. Hay que decirlo con claridad: ellos se merecen alo digno y, en su caso particular, nos afanamos en ofrecerle a Mikeldi algo potente.

El primer paso teníamos que darlo con el Ayuntamiento. Como he adelantado, el objetivo se pretendía muy ambicioso, de ahí que pensáramos que la colaboración del Consistorio se nos hacía imprescindible. La idea no era tanto buscar la esponsorización pública de los actos sino, más bien, lograr por su parte una cierta implicación, principalmente en la cesión de instalaciones públicas para la organización del evento y los imprescindibles ensayos para que todo resultara a la perfección. Una merienda de cumpleaños para la cuadrilla lo organiza cualquiera y en cualquier sitio. Pero esto quería ser más, mucho más. De ahí que consideráramos que el primer movimiento organizativo debería ser de cara a la Corporación municipal. Llegar al alcalde era tarea fácil porque contábamos de antemano con la complicidad de algunos concejales del entorno. Ellos plantearían el anteproyecto al primer edil y luego ya, en vista de su inicial reacción y con la puerta del despacho abierta le presentaríamos el grueso de la idea y nuestras peticiones concretas al Consistorio, centradas en la posibilidad de disponer de espacios públicos para la organización de toda la maquinaria técnica y humana para sacar adelante nuestros objetivos festivos.

Todo esto parte de hace unos seis o siete meses, algo antes de finales de año. Recuerdo que fue un viernes a la tarde. Como de costumbre, hacíamos tiempo para la cena procediendo a una ronda de cervezas por nuestras tabernas habituales del pueblo. Entonces apareció Mattin, diciendo que ya había fecha señalada para lo de Mikeldi. "Pues venga, otra ronda para celebrarlo", fue como siempre, la automática reacción de Hegoi, siempre dispuesto para conmemorar cualquier evento por peregrino que sea. Este, evidentemente, no era para nada peregrino sino particularmente relevante. Para entonces llevábamos ya encima el cupo de birras preciso en el que el cerebro se ilumina de forma súbita ante cualquier estímulo y brotan espontáneamente las

ideas -las ocurrencias, diría alguien- riéndose incluso de las leyes de la física. Así que alguno empezó a lanzar propuestas para ese señalado día y el resto fuimos continuando el baile con aportaciones que se presumían lúcidas hasta convertir la velada en eso que algunos llaman una "brain storm". Eukene, seguramente por deformación profesional ya que es secretaria en un distinguido despacho de abogados del centro de Bilbo, cogió de la barra un servilletero verde con publicidad de Voll Damn y comenzó a tomar nota sobre los papelillos de todas y cada una de las chispas de brillantez mental que iban saltando de nuestras cabezas aceleradas. Atendiendo a la enésima cerveza en el Txokoa, era tal la magnitud de aquellos esplendorosos destellos que Alberto dijo que parecíamos un castillo de fuegos artificiales de la Aste Nagusia. Ya se sabe, los taberneros siempre tan poéticos para estas cosas. Aunque quizás la comparación lírica no fuera exagerada a tenor de la ardorosa ebullición interna que sentíamos y a cómo, en ocasiones respetando el turno de palabra y otras todos a una como en cualquier casposa tertulia televisiva española, manaban a borbotones ideas para celebrar el gran día de Mikeldi. Como somos una cuadrilla bastante variopinta y estamos peritados en muy diversas disciplinas profesionales, cada uno aportaba desde su particular bagaje cultural o experiencia personal. Eukene, provista en el bolsillo del servilletero que generosamente donó Kepa, el de la taberna Itsasadarra, iba sacando papelillo tras papelillo y recogiendo en ellos de forma ordenada y metódica las propuestas que iban apareciendo sobre la barra. Siempre hemos sabido que Eukene desarrolla su trabajo con una diligencia suprema, pero aquella noche nos demostró su auténtica talla profesional. Al día siguiente presentó un exquisito informe en el que se recogían de manera impecable las proposiciones más razonables de todas las formuladas durante la velada anterior. Con encomiable buen criterio desestimó todas las irrealizables o salidas de tono y ni tan siquiera las

reflejó en un anexo de papelera. Así que no acabé de saber si lo que dijo Julen sobre la banda de música de la Ertzaintza había sido en realidad una propuesta o fruto del dolor de cabeza de la resaca con la que me levanté al día siguiente.

Con el Ayuntamiento no tuvimos ningún problema. El alcalde se mostró receptivo desde el principio. Pensamos que iba a ser así porque todos guardan buen recuerdo de Mikeldi y, en el caso del regidos, fueron juntos al instituto. No obstante, he de reconocer que no esperábamos tan buena disposición por su parte pues incluso se comprometió personalmente a plantearlo en el Pleno, aunque no fuera una propuesta de Alcaldía. En ocasiones parece que algo sí que han cambiado los tiempos. La determinación del primer edil nos adelantó mucho trabajo, por lo que suponía que su grupo municipal y el que le acompaña en la Comisión de Gobierno no se iban a oponer a la participación de los actos. Teníamos previstos diferentes encuentros con los respectivos portavoces de Grupo, pero al darnos su palabra de alcalde de que él mismo se encargaba de todo eso, los preparativos previos tomaron una velocidad de desarrollo con la que no contábamos. Habíamos previsto varias semanas para hacer los contactos políticos y preparar el camino de cara a presentar nuestra iniciativa el Pleno; al comprometerse el alcalde, los acontecimientos se precipitaron y casi nos sorprenden con los deberes sin hacer. Y es que teníamos la idea general esbozada pero no el proyecto en sí debidamente elaborado como para ser presentado en sociedad durante el Pleno municipal del último viernes del mes. Iñaki cogió en el trabajo dos días libres que le debían de las vacaciones de agosto, cuando tuvo que regresar precipitadamente de una travesía por Pirineos para cubrir de urgencia una baja por accidente laboral de un compañero. Alaitz pidió otro par de jornadas libres en el estudio de diseño y Eukene también hizo lo propio en el despacho de abogados,

aunque los socios del bufete le hicieron acudir tres horas en el momento del día que quisiera porque en esa oficina no funciona nada si no está ella. Mis horarios de trabajo son muy liberales, por lo que conmigo no había problema alguno.

Montamos el cuartel general en mi casa. De toda la cuadrilla, quien no sigue viviendo con sus padres o tiene esposa o marido insufrible tiene su piso hecho una auténtica leonera. Garikoitz ofreció su casa desde el principio, pero todos sabemos que cada vez que se brinda con semejante generosidad es porque el cuchitril no pasaría ni las pruebas más básicas de salubridad y al juntarnos en su casa siempre acabamos limpiándosela. No era cosa de entretenernos adecentando esa guarida teniendo todo el trabajo que teníamos por hacer. Así que Iñaki, Alaitz, Eukene y yo nos juntamos en mi casa henchidos de extraordinaria disposición de ánimo para pormenorizar hasta el último detalle organizativo y diseñar una presentación atractiva y sugerente, para lo que Alaitz es una artista. Engrasamos tan bien la maquinaria que incluso confeccionamos unos coloristas trípticos en los que se recogían todos los actos de la jornada festiva del Mikeldi Eguna. Queríamos lucirnos en un día tan importante para él; y para lograr semejante objetivo estábamos dispuestos a no reparar en esfuerzos ni en gastos. En este sentido, en el estrictamente pecuniario de los fastos, también nos prodigamos en ideas sobre de dónde sacar los fondos para financiarlo. Cuando sobre una mesas hay folios, bolígrafos y cervezas a discreción se acaba previendo hasta la más mínima contingencia. Y como íbamos sobrados de birras pues no se nos escapó ningún detalle para la fiesta.

Al presentar un proyecto tan bien trabajado y habiendo abordado, casualmente, en varias tabernas a algunos concejales a quienes les adelantamos las líneas generales del programa, la

exposición en el salón de plenos fue un clamoroso éxito. Únicamente se opuso el concejal popularista, aunque como sus representación es residual en el pueblo y no está ni tan siquiera integrado en la vida local, pues, nadie lo tomó en consideración. Incluso le dieron más turnos de palabra para que después no fuera alegando que se le había marginado y apareciera por algún medio de difusión afín haciéndose la víctima. "Si quiere hablar, que hable", se le escuchó susurrar a Garmendia, "que luego no venga con que aquí no hay libertad de expresión". El público presente escuchó al edil con educado respeto, pero en los rostros había el mismo tipo de expresión refractaria con la que se da la razón a un zumbado. La indiferencia general frente a su extemporánea filípica resultó tan notoria que se irritó más que un chimpancé al que se le arrebatara la banana y concluyó amenazando con llamar al delegado del Gobierno español para contarle lo que se pretendía hacer y pedir que actuara con todos los recursos y la fuerza de su ley para impedir el desarrollo del Mikeldi Eguna. Cuando llegó la votación, el concejal popularista fue el único que lo hizo en contra. Hubo un bloque de votos a favor y otro de abstenciones estéticas, por aquello de preservar lo políticamente correcto y no generar problemas en instancias supra-municipales. Eso sí, antes de que diera comienzo el Pleno ya sabíamos que estaba garantizado que nuestra petición de colaboración al Consistorio contaría con los votos suficientes para salir adelante, por lo que la teatralización de poses políticas por parte de algún grupo municipal podríamos decir que estaba previamente acordada. Así las cosas, contábamos ya con la necesaria complicidad del Consistorio para afrontar los actos del gran día de Mikeldi.

Con las infraestructuras garantizadas, ahora teníamos por delante el tema de la financiación del proyecto y empezar con toda la maquinaria de los preparativos y ensayos, que se pro-

metía complicado y laborioso porque queríamos ofrecerle algo a lo grande y que sintiera a su alrededor el mayor número posible de personas. Eso sí, era de vital importancia el secreto; esto es, que Mikeldi no se enterara de nada de lo que estábamos preparando para que el arranque de su gran día fuera una absoluta sorpresa, algo radicalmente inesperado por él. Para eso había que contar de manera ineludible con la complicidad de todos, pues si alguien cometía una indiscreción desaparecía el factor sorpresa, algo a lo que dábamos una importancia de primer orden. Lógicamente, aprovechamos aquel Pleno municipal para advertirlo. Nada más ser aprobada la propuesta, Patxi, que había sido el ponente de la iniciativa popular, pidió la palabra y explicó a los reunidos que para lograr el efecto deseado nadie podía irse de la lengua y todo lo que se hiciera a partir de ese momento debería quedar sellado como secreto municipal. Haría falta un pacto colectivo de complicidad. El secretario municipal, de personalidad bastante insípida, hizo una leve mueca de aceptación que se asemejó más a un tic nervioso pero que pasó totalmente desapercibida a la atención del público porque todos los ojos se clavaron en Josu, célebre en el pueblo por se capaz de darle conversación a un municipal de escayola. "A mí no me miréis como al Pesetita en el funeral de su padre", dijo indignado, y se le escuchó en todo el salón de plenos a pesar de no tener el micro de las intervenciones. "Mi boca está más cerrada que un puntido metálico con un cordón de soldadura". La verdad es que ha cumplido su palabra porque nada llegó a los oídos de Mikeldi. Vamos, al menos eso es lo que creemos.

Para el tema de la financiación del programa festivo Karlos preparó un completo presupuesto económico, aprovechando los ratos del café en la auditoría en la que trabaja. Con la meticulosidad que le caracteriza tasó cada acto de los previstos e incorporó una partida para imponderables, que siempre pueden

darse en estos casos. Atendió también a gastos de publicidad y promoción sin olvidar un fondo para dietas e incentivos. Ese fondo extra lo incorporamos finalmente a otra partida porque habíamos acordado que todo el trabajo organizativo se llevara a cabo de manera voluntaria y que no se pasaría sobre alguno a ningún periodista para que se hiciera eco de la noticia o lei diera el tratamiento debido. Claro, Karlos trabaja habitualmente a niveles en los que ese tipo de emolumentos se tienen en cuenta y se consignan en contabilidades paralelas. Habíamos olvidado advertirle de que en el Mikeldi Eguna todo se haría a modo de auzolan y que los números serían totalmente transparente cristalinos, nada de contabilidades en B. No más se lo comentamos, en un momento reubicó algunas partidas presupuestarias y todo encajó como es debido. Como de la municipalidad no queríamos más que cierto grado de apoyo logístico, el dinero había que sacarlo de aportaciones anónimas, cajas en bares y comercios y papeletas para el sorteo de cenas en varios restaurantes del pueblo que generosamente se ofrecieron porque, por lo que aseguraban, seguían conservando un buen recuerdo de Mikeldi y querían colaborar en su día. Entre las entradas en metálico y otras aportaciones en especie, en pocos días fuimos conscientes de que el tema económico, en otras ocasiones tan complicado, lo teníamos garantizado sin el más mínimo problema. Con eso nos quitamos un tremendo peso de encima, ya que no son pocos los proyectos ilusionantes que se acaban viniendo abajo porque fallan los cimientos de la financiación.

Con economía y logística resueltos quedaba centrarse en el factor humano. Incluso antes de la aprobación en pleno ya se habían dirigido a nosotros algunos grupos y entidades locales que querían participar generosamente en los actos. Había de todo, desde un grupo de punk cuyos miembros, cincuentenarios, parecían residuos acartonados de finales de los setenta

pero que sobre el escenario funcionaban como si tuvieran las válvulas cardíacas rectificadas, hasta el coro de voces blancas de la Parroquia de Begoña. A estos últimos les dijimos que igual no era el Mikeldi Eguna el marco más adecuado para sus angelicales cantos, pero nos sorprendieron asegurando que podían cantar lo mismo "La internacional" en euskera a cuatro voces en castrati que "Los bateleros del Volga" en impecable ruso de Moscú. Evidentemente, nos dejaron a todos con la boca abierta frente a semejante repertorio coral y no pudimos negarnos a su participación, por lo que entraron en el programa por méritos propios y a capela pues nos dedicaron unos trinos de agradecimiento en el mismo momento. A los actos se sumaron también dos grupos de txalaparta, la escuela de bertsolaris, los cinco grupos de danzas que funcionan en el pueblo con sus respectivos cuadros de txistularis, tres bandas de cartón, seis fanfarrias y charangas, el Orfeón de Albañiles en Paro y hasta la delegación local del International College Of Go-gos and Strippers, la prestigiosa ICGS de Boston, Massachusetts. En este sentido de deseos ardientes de participación popular cabe mencionar que la única institución cuya colaboración desestimamos fue la del establecimiento de las luces rojas al lado de la carretera general. Aunque ofrece distinguidos servicios en calidad suprema a toda opción sexual y modalidad lúdica, consideramos que podía ser fuente más de polémica que de gozos y declinamos amablemente el completo forfait de servicios con el que querían sumarse a los actos.

Cuando teníamos ya todo el plantel de participantes listos para comenzar los ensayos, Erlantz tuvo una ocurrencia que hizo que yendo fenomenal de tiempo como íbamos casi llegáramos al día señalado sin tenerlo todo a punto. Habíamos reunido a todo el voluntariado en el campo municipal de fútbol. Aquello parecía la inauguración de los Juegos Olímpicos. Los grupos en

el césped; coros, bertsolaris, txistus y demás en las gradas… Frente a semejante espectáculo humano en espera de órdenes para empezar a funcionar, Erlantz se vino arriba. De su juventud conservaba el embeleso maoísta por los actos de masas multicolor que se mueven por un espacio con sincronía y precisión trigonométrica. Recuerdo que me miró y vi en sus ojos un brillo que desconocía, y eso que somos amigos desde la infancia. "Oye, ¿y si montamos todo como en Corea del Norte?", me dijo con un tono de voz similar al que imagino a San Juan de la Cruz declamando unos versos místicos. En su rostro podía verse el reflejo del retrato del Gran Timonel surcando un océano de banderas rojas al amanece. "Tú estás loco, eso es imposible de organizar en el tiempo que tenemos", repliqué para quitarle la idea de la cabeza. Pero Erlantz insistió, acudiendo a una retahíla de frases rimbombantes y sentenciosas cuyo significado, a decir verdad, no entendí. Estarían sacadas de las obras completas de algún histórico pensador marxista. Estaba tan poseído por el entusiasmo que tomó el megáfono y comenzó a impartir instrucciones a los grupos, y éstos fueron siguiendo las órdenes con una disciplina marcial que yo no esperaba. Una de dos, o les pareció tan demencial la idea que se lanzaron a ella abducidos por la extraña seducción de lo imposible o nadie entendió la magnitud de lo que proponía organizar.

Y así fuimos consumiendo fechas, entre ensayos de masas y pormenores logísticos, pues no es precisamente tarea menor el organizar no sólo la infraestructura necesaria para el Mikeldi Eguna en el pueblo sino también preparar el desplazamiento de todas las personas que deberían estar presentes en el momento en el que apareciera para que tuviera el esplendor imprescindible la coreografía de masas que, finalmente, logró montar con éxito Erlantz. Yo había apostado que no lo iba a conseguir, pero la gente se fue animando como en una especie de psicosis

colectiva y los hubo quienes incluso practicaron fuera de horas de ensayo con un fervor que no sabría si calificar de religioso o de estupefaciente. A fin de cuentas, ambos son psicotrópicos homologables. Por lo uno o por lo otro, la realidad es que el último ensayo me dejó boquiabierto por la formidable magnitud del espectáculo de corte norcoreano y lo bien que iban cruzándose los grupos sobre el terreno, tejiendo y destejiendo coloristas imágenes humanas que se transformaban en cada coreografía correctamente sincronizados con las músicas en cuerpo presente. Un diez.

Cuando nos habíamos puesto en contacto con su familia y compañera nos sorprendió que dijeran que no acudirían al evento a pie de cárcel, aunque no era difícil comprender que preferían saltarse ese episodio de masas y esperarle tranquilamente en casa. Es lógico. Lo que estábamos preparando tenía más de espectáculo multitudinario que de otra cosa, ésa era la verdad. Mucho mejor, sin lugar a dudas, evitar tanta historia y recibirle en la intimidad, en familia. Por eso precisamente nadie insistió cuando nos dieron la negativa, e inmediatamente nos pusimos a pensar en la escenificación protocolaria de ese momento clave en el que cruzara el umbral de la prisión hacia la libertad. En cuanto se planteó la cuestión se barajó la posibilidad de que ese primer recibimiento a porta gayola se lo ofreciera alguna antigua amiga de Mikeldi. Al momento aparecieron las suspicacias y dobles lecturas de tan inocente proposición y desistimos en el empeño. Si el excesivo protagonismo de una conocida en momento tan destacado podía dar lugar a malos entendido, no nos quedaba más remedio que acudir a una contratada anónima para que fuera quien le entregara el ramo de flores a pie de calle. Sobre este extremo también hubo sus polémicas, como no podía ser menos. El contencioso lo zanjó Julen, que dijo conocer personalmente a una señorita que había participa-

do en un par de ocasiones en la entrega de premios de el Tour de France, en los propios Campos Elíseos de París. De manera sorprendente, nadie se opuso a que intentara contactar con ella para que fuera quien le entregara un ramo de flores, le diera el beso de recibimiento y hasta le colocara la correspondiente txapela, siguiendo incluso los pertinentes protocolos internacionales establecidos para actos que pudieran ser considerados como homologables. Debo confesar que, aunque no dije nada, desde el primer momento tuve la sensación de que la verdadera intención de Julen no era tanto dar lucidez al acto como asegurarse un motivo razonable para contactar de nuevo con la señorita francesa y poder disponer con posterioridad de la ocasión de tener con ella un acto lúcido, eso ya en la intimidad.

Y para allá salimos a primera hora, unos en autobuses y otros en coches particulares. Al fin había llegado el día.

Los autobuses y vehículos particulares fueron llegando a la explanada exterior casi de manera simultánea a que en el interior del recinto se pasaba el primer recuento del día, que sería el último de la campaña para Mikeldi. La multitud se apeaba de los vehículos y se iba agrupando por zonas tal y como habían ensayado en cientos de ocasiones en el campo de fútbol municipal, y los chóferes se retiraban hacia el área de aparcamiento. Al mismo tiempo, un guardia levantaba el párpado metálico de la mirilla de la puerta de la celda y comunicaba a Mikeldi que tuviera todo dispuesto porque después del desayuno se iniciaría el protocolo para su puesta en libertad. No hacía falta que se lo hubieran recordado porque un par de días antes, el domingo, ya había sacado todas sus pertenencias y tan sólo conservaba en la celda cuatro cosas en un neceser que arrojaría al contenedor de la basura después de asearse. Aunque le hubieran dicho que tras desayunizar iniciaría inmediatamente el paseíllo

hacia la puerta de salida, Mikel sabía por experiencia de todos los que había ido viendo abandonar la prisión en sus veinte años de reclusión que el proceso se va retrasando siempre y, al final, uno puede darse por satisfecho si alcanza el exterior para el mediodía. Sea como fuere, Mikeldi se sentía profundamente sereno a pesar de la inminencia del esperado acontecimiento; después de dos decenios no era cosa de ponerse nervioso en el último paso de la travesía. Así las cosas, se duchó y aseó como de costumbre, recogió las exiguas pertenencias que aún conservaba y en espera de que se abrieran las puertas se colocó en la ventana mirando por última vez la fachada del módulo de enfrente y la pequeña porción de naturaleza que podía alcanzar a ver proyectando la vista en diagonal. Entonces escuchó el primer cohete y, seguido, los ecos de la txalaparta, que iban rebotando por muros y fachadas interiores como riéndose con grave elegancia del ignominioso escenario carcelario por el que se expandía sus sonido. Y es que en el exterior todas las piezas del puzzle del recibimiento se iban montando en una precisión magistral. Como los organizadores daban por hecho que Mikeldi no saldría a primera hora de la mañana, para la espera habían previsto varias actuaciones musicales y folclóricas además de algún otro espectáculo diseñado para la ocasión por si se retrasaba en exceso. Todo iba desarrollándose mejor incluso de lo esperado por directores y coordinadores del evento. La mañana había amanecido radiante y todos se mostraban felices; bien fuera por el hecho en sí de recibir a un amigo o por la satisfacción de haber conseguido sacar adelante una empresa de semejantes proporciones a la que muchos se habían sumado única y exclusivamente por el morbo de afrontar un reto que se aventuraba en los límites de lo imposible pues no conocían a Mikeldi más que de referencias. También había una gran parte que estaba en los actos por nada más que por la fiesta. Mientras muros afuera se iban sucediendo los actos festivos de espera,

en el interior, Mikeldi terminaba de desayunar y comenzaba el largo ritual de despedirse de compañeros y satélites talegueros.

En el transcurso del café de las once Mikeldi fue llamado por megafonía. Desde el otro lado de la cristalera de la garita de los guardias, un estirado jefe de servicios le informó que ya había llegado la hora, que era el momento de dirigirse a Ingresos para formalizar la última diligencia. Mikeldi retornó al cálido abrazo de sus compañeros. La despedida fue profundamente emotiva, tanto que en el brillo húmedo de los ojos de Mikeldi se reflejaban los más puros sentimientos hacia sus camaradas. Algún compañero incluso no siguió a la comitiva hasta la cancela de salida del módulo para evitar la embarazosa circunstancia de no poder retener una lágrima emocionada. Mientras Mikeldi caminaba hacia el Departamento de Ingresos y Libertades con el jefe de servicios a su lado, el módulo iba quedando atrás y con él veinte años de su vida. Algunas ráfagas de brisa llevaban hasta sus oídos con suficiente claridad los ritmos alegres de la trikitixa.

Sobre un mostrador de formica beis le colocaron varios papeles para que los fuera firmando. Luego apareció un ordenanza con una caja de cartón que entregó al funcionario colocándola sobre el mostrador. Mikeldi miraba atentamente aquel embalaje ocre mientras el funcionario lo abría, introducía la mano en el interior y sacaba la documentación que iba a entregarle como en una especie de liturgia para el retorno a la vida en libertad. Mikeldi firmó la recepción de los documentos y quedó esperando a que el guardia sacara lo que quedaba en el interior de la caja.

Finalmente extrajo una flamante americana de pitón cuidadosamente doblada que entregó a Mikeldi en un gesto que se asemejó al ceremonial de un acto protocolario del cuerpo diplomático. Un brillo mágico de indefinibles características ilu-

minó el rostro de Mikeldi, primero, y más tarde todo su ser cuando con cierta elegancia macarra se la colocó. Vestido con aquella chaqueta de piel de serpiente, la mutación experimentada en su talante no pasó desapercibida para nadie de los presentes en la oficina. Mikeldi miró con sonrisa ladeada y pronunció sus últimas palabras en prisión al tiempo que introducía la documentación personal en el bolsillo interior de la americana: "Como dijera Nietzsche, la serpiente cambia de piel y continúa viva". Se dirigió hacia el corredor que imaginó lo devolvería a la vida. Y no se equivocó porque metros más adelante se abrían ante él las maravillosas compuertas del mundo.

A sus espaldas quedaba el pasado y frente a él se extendía un océano humano que en un primer momento le desconcertó. Quedó plantado a unos metros de la salida, con toda aquella multitud delante, expectante… Entonces volvió a escucharse el sonido grave de la txalaparta y de entre el gentío congregado apareció la señorita de París, aproximándose hacia él con un vistoso ramo de flores variadas de primavera. Parecía evidente que todo aquello formaba parte de su recibimiento; y tal constatación le abrumó. La señorita de París se plantó ante él y se abrió un silencio irreal, por estar localizado en el seno mismo de una gran multitud. Manteniendo una distancia que parecía objeto de un ritual pudoroso, extendió la mano para entregarle el ramo de flores y quedó quieta frente a Mikeldi, con su exuberante sonrisa afrancesada desplegada en toda plenitud a modo de prólogo de suspense al beso. Al tiempo de esa imagen congelada, los diferentes grupos comenzaron a desplegarse sobre la explanada dando comienzo a la formidable coreografía norcoreana preparada para la ocasión.

Fue entonces que por un lateral de la zona de aparcamientos apareció un gran turismo descapotable dirigiéndose hacia la pareja que permanecía inmóvil. Tan sólo a la cuadrilla de Mikeldi nos sorprendió la irrupción pues el resto de la multitud pensó que aquello formaba parte de la representación. El descapotable frenó ruidosamente junto a Mikeldi. Al volante reconocimos inmediatamente a Nikita. Ajeno por completo al espectáculo de masas que tenía lugar en la explanada, Mikeldi se encaramó de un salto al capó del deportivo y comenzó a cantar, dirigido a su compañera, el "Love Me Tender", de Elvis Presley: "Love me tender, love me do. All my dreams fulfil. Oh, my darling, I love you. Forever I'll do". Finalizado el estribillo y mientras la señorita de París nos miraba a nosotros sin saber qué era lo que estaba pasando pues nadie le había hablado de aquello, Mikeldi tomó de sus manos el ramo de flores sin tan siquiera mirarla y se lo entregó a Nikita al tiempo que lanzaba sus labios contra los de ella en un beso con rasgos de hambruna endémica. Sin perder el ritmo del espectáculo, la multitud congregada irrumpió en aplausos con efusividad entregada por tan hermosísima escena. Mikeldi, entonces, miró hacia el grupo en el que estábamos su cuadrilla de amigos y nos guiñó un ojo con gesto de maliciosa complicidad, al igual que lo haría un niño travieso al tiempo de hacer una fechoría. Saltó al interior del descapotable y el vehículo abandonó el perímetro carcelario entre una nube de polvo y un desafiante chirriar de neumáticos. El cabello corto y plateado de Nikita destellaba bajo el sol como la más desvergonzada e irreverente bandera de libertad.

(...)

Debo destacar que salvo nosotros, que sabemos que todo esto no estaba previsto y se nos ha quedado un careto indescriptible, todos los que se desplazaron hasta allí aplaudieron como para despellejarse las manos e insisten en que fue el momento más sorprendente y emotivo de la jornada. Sorprendente desde luego que sí; eso he de reconocerlo, porque aún no se me ha despejado la cara de alucine. El que tira los cohetes incluso dio fuego a toda la artillería como si estuviera en la última batalla de la madre de todas las guerras. Sobra decir que el regreso al pueblo el plan continuó exactamente igual a como lo teníamos preparado, aunque Mikeldi no estuviera entre nosotros. A fin de cuentas se trataba del Mikeldi Eguna y uno puede hacer con su día lo que le venga en gana, incluso ausentarse de manera tan cinematográfica. Lo que hemos sabido posteriormente es que Nikita lo llevó directamente a Larrabasterra en aquel flamante descapotable y que nada más llegar a la playa de Barinatxe se lanzaron al agua para limpiarse de la inmundicia de los años de prisión y del olor a España, en una especie de ceremonia de renacimiento y purificación. De allá fueron a casa, donde les esperaba la familia. No se habían desplazado hasta la puerta de la prisión porque ellos sí que estaban al tanto del plan que los demás desconocíamos.

Aún hoy todo el mundo piensa que lo que ocurrió estaba recogido en el programa, así que se muestran encantados y nos felicitaron por la sorpresa. Y es que, como ya he dicho, la fiesta continuó en pleno apogeo hasta altas horas de la madrugada. No pasemos por alto que la mayoría estaba allá única y exclusivamente para divertirse, ya que no conocieron a Mikeldi

porque eran demasiado jóvenes cuando lo detuvieron. En cualquiera de los casos, el doble objetivo de la jornada festiva se cumplió de manera brillante: Mikeldi regresó a casa libre con los suyos y todos nos dimos una fiesta digna del Garaipen Eguna, que también llegará. Por lo tanto, quien más despierto anduvo fue Julen, a quien en un momento de la noche vimos alejarse de la fiesta acompañado de su amiga la señorita de París. Al día siguiente de recibir el Whatsapp difundimos por el pueblo su agradecimiento, tal y como nos lo pidió, y el personal quedó encantado. Aún así, en cuanto regrese no olvidaré preguntarle de qué película sacó la escena.

A Lama, 2016ko ekaina



Mikel Antza
1961
Donostia

Atxilotze data: 2004ko urriaren 3a.

Espetxeratu zutenetik hainbat lan argitaratu ditu: *Ospitalekoak* (2010, Susa); *Bakarmortuko kronikak* (2011, Ataramiñe); *Kandela bat pizteko behar dena* (2012, Ataramiñe); *Sumak kawsay* (2013, G.Arestiren etxea); *Atzerri* (2012, Susa); *Z²* (2013, Ataramiñe); *Ametsak ere zain* (2015, Susa).
Ondorengo testua JoxeAustin Arrietaren *Estalien Gradoa* (Txalaparta, 2016) liburuaren epilogo bezala argitaratu da.



Albisu Iriarte, Mikel
Réau Sud-Francilien
Centre Pénitentiaire du Sud Francilien
CR 8
Lieu dit du Moulin à Vent
77550 Réau-Frantzia

Sorkuntza minak

(Poesiaren inguruko gogoetak)

Estalien Gradoa irakurtzean ohartu nintzen JoxeAuxtinek zein gogoko duen Ingebor Bachmann. Nik ordea, berak gonbidatuta Zuhandorrerako Bidean nindoala deskubritu nuen poeta austriarraren sorkuntza lana lehendabizikoz («ez zenuen ezagutzen?!!!!»), Munduko Poesia Kaierak bilduman, Nagore Tolosaren itzulpenari esker.

Haren izengabeko poema batek zirrara eragin zidan, JoxeAuxtinek bere liburuan irakurleari eskaintzen dion arrats-bidaiaren doinua gogora ekartzearekin batera:

Dena galdua, lehenengo poemak,
gero loa; horrez gain, eguna,
eta egunari dagokion beste guztia,
eta gauari; gero besteezer ez,
hori ere galdua; gero eta gehiago
ezer ez baino gutxiagora arte; neu,
ezer ez zena.

Erretira barneko hinterlandera,
idatziz berretsitako urteak eta ikusitako lekuak
begi bistan, non dagoeneko ez den lurrik,
ez laidorik; atzerago
bada oraindik lekua, eremu zabaletako
atzapar lepo-bihurritzaileak gorren jira-bueltan, eta mutuenean,
garrasien luzerako eremu zabal argiak harentzat,
badator mutuarazlea.

(...)

Lehen minaren eztanda: poesia elitearen gutizia?

Poesia derrotaren adierazpide bat izan daitekeela bururatu zitzaidan ESTALIEN GRADOA irakurtzen ari nintzela. Egunkariren batetik moztu eta diru-zorroan agiri faltsuekin batera neraman latinoamerikako gerrilari-idazle baten aipuak honela zioen gutxi gorabehera: "*y ahora que nos han derrotado, hagamos literatura*". Gutxi gorabehera diot, atxilotu nindutenean beste ondasun guztiekin batera ebatsi zidatelako aipua ere. Egunen batean berriro ere idazteko esperantza eta desioaren ikurtzat neraman mozketa, ados ez banengoen ere bertan zioenarekin.

Ez nengoen ados, porrotaren ondoren idazteko kontu horrekin, ezta porrota arte idazteko itxaron behar horrekin. Eta gaurdanik begiratuta, ez nago ados ere idazle-gerrilari ohiak zerabilen pluralen erabilerarekin. Garaitutako taldeari buruz ari zen plurala erabiliz, baina idazteari buruz bere buruarekin ari zen. Porrotaren aitortza behar du garaileak, ez du aski irabazi duela esatearekin. Domuit Vascones andana bat aurki daiteke, baina ez baskoien beren porrotaren aitorpenik.

Esandakoa ez da kontraesankorra poesia porrotaren adierazpide izan daitekeen horrekin. Norberaren porrota poesia bidez kanta daiteke. Poeta erostariak orduan bere minak eta ezinak erakutsiko dizkio irakurleari. Eta gizakiak norberarena orokortzeko duen berezko joera horretatik abiatuta, norberarena ez ezik, jendarte baten porrota ere bihur dezake hitz poetak.

Poeta bere kabuz mintzo da, bere munduaren ikuskera erakusten du. Batzuetan, herri baten bozeramale bihurtzen da, ereserki bihurtzen diren hitzak josten ditu, anonimo bilakatzeraino, guztien ahotan dagoen kanta horrek egilerik izan zuela ahazteraino; eta egilea duela eta nor den jakiterakoan harritu egiten gara.

Aguilerako taldearen ereserki den *Txoriak txorik* ez du egilerik behar. *Egun da Santi Mamiñak* ere ez. Egile jakinik gabekotzat hartzen dira eskuarki eta, beraz, herriarenak dira.

Bere kabuz ari da poeta, baina ez bakarrik, eta ez berarentzako. Euskalduna, gainera, poeta izan ala ez, ez da sekula bakarrik mintzo: bakarrik dagoenean ere bere buruari mintzo baitzaio (agian beste hizkuntzaren batean ere berdin gertatuko da). Oraintsu arte hemen zeuzkaten bi kideak Espainiara eramanak izanez gero, patioan korrika ari edo atzera-aurrera ibil, horrela aritzen naiz ezinbestean, nire buruari mintzo.

Bat bere buruari mintzo zaionetan, gogoan izaten du bere erretolikaren ezinezko hartzailea: goxa-laguna, senideak, lagunarte zabala, jendartea, herria. Norbaitentzat ari gara beti. Ez dut ukatuko gerta daitekeela geure buruarekin ez ezik geure buruarentzat ere aritzen garela. Eta orduan bai, bakar-bakarrik ari gara.

Mintzoa gizakiak duen komunikatzeko gaitasunaren adierazgarri nagusiena eta osatuena izanik, gaitasun horren beraren ezinaren fruitu ere izan daiteke poesia. Iruditzen zait, gauzak nola esan ez dugunean jakiten, zentzumenen bidez gureganatutakoak eta sentitu eta pentsatu ditugunak adierazteko ezgauza gareneko etsipen eta min horretatik sortzen dela poesia. Esaldiak trakestuz, hitzei duten zentzua ebatsiz, gramatika bihurrituz sortzen du poetak: bere baitan ere bazeudenik ez zekien sentimendu aitorrezinak eta pentsamendu ezezagunak eta ordura arte ez zeuden irudi ezinezkoak sortzen ditu, eskaintzen ditu.

Eskaini eta eskatu. Biak egiten ditu poesiak. Batzuetan poema batek eskaintzen duena jasotzeko eman egin behar du irakurleak.

Jende arraroa izatearen ospea izaten du poetak. Poema baten aurrean sentitzen dugun desanparoaren aurrean, ahapeka eta ilun mintzo, jendarteko arauetatik at nabigatzen duen norbait irudika dezakegu, inork ulertuko ez dion esperantzaz ari den arima aizarotsu eta goibela. Bestetzuetan ordea, poetak poema osoa ez izanik ere, ahapaldi batean edo esaldi batean bere baitakoak ez ezik, askok sentitu, pentsatu edo ikusi bai, baina esatera ausartzen ez garena edo esaten asmatzen ez duguna hitzetan jartzea lortzen duenean, ustekabeko bategitearen magia sortzen da.

Kartzelako ikustaldiaren ostean presozainaren aurrean larrugorritan jartzerakoan baino puskaz gehiago jartzen du batek bere intimitatea agerian poesia egiterakoan. Horregatik ere bihurrikeriak, tolesdurak, zentzugabekeriak, ilunkeriak. Esan eta ez esan borrokan ari da poeta. Esan nahi dituenak ezin baitira halamoduz adierazi. Arreta eskatzen du poetak, baina ez dio irakurleari gardenki eskaintzen bere barrunbea. Eta aldika, poema garden baten biluztasun erabateko horren aurrean aurkitzen garenean, segur aski, ordurako beste nonbait egongo da poetaren gotorleku sekretua.

Kontua da ba ote dagoen presaren presaz zorabiozko abiadan doan mundu ezin modernoago honetan poetaren barne-*buruhizketa* idatziari edota ozenduari arreta jarriko dionik. Irakurle arruntari beldurra ematen omen dio poesiak: nahiago 500 orrialdeko totxo baten abenturan murgildu, 90 orrialde eskaseko esaldi eta lerro etenez osatutako labirintoan galtzeko arriskua hartu baino. Elite baten bazka (bihurtu) da poesia.

Eta poesia norberak bere txokoan ez ezik jendartean ere gozatzeko literatur generoa balitz? Poesiak, beste edozein literatur

generorok bezala, irakurlea (entzulea) behar du eta, horregatik, landarediaren antzera, sustraiak lurrari lotuta, bizirauteko eta garatzeko estrategiak asmatu ditu. Gurean, kantagintzan eta bertsolaritzan mozorrotuta dauka habia goxoa poesiak. Masa fenomeno bilakatzeraino eraman duen arrakasta horrek berak, paradoxikoki, desjabetu egin du poesia, izena ukatzeraino.

Hala ere, irakurraldi eta emanaldi ugarien bidezko poesiaren nolabaiteko berpizkundearen aurrean gaudela iruditzen zait. Lokal txiki eta ez hain txikitan eskaintzen dira liburu argitaratu berrien "bertsio ozenak". Eta horrek poesiari orain arteko bide estutu eta murriztuetatik ateratzeko aukera eman diezaioke. Gara egunkariak joan den martxoaren 5ean Jon Maiak Anoetako Belodromoan irakurritakoa izendatzeko «idazki errezitatu» deitu zion.

Esan bezala, poesiak kantuen eta bertsolarien altzoan egin du gureganainoko bidea. Eta hor du oraindik ere onarpen mozorrotua. Poema bat eta bertso bat ez dira berdina, ezta kantu baten hitzak ere, baina poema musikatuak eta zentzu hertsian ahozko literatura ez den bertso jarriak ere hor daude. Azken finean, kantuen letragileei eta bapateko bertsolariei poeta deitzea zilegi ez bada, haien ahaide hurbiltzat har genitzake. Eta, noski, tarteka, poetatzat ere. Lete kantaria, "kantautorea", ez al zen poeta? Eta Bilintx? Eta Andoni Egaña bertsolaria ez ote dute poetatzat sailkatuko hemendik urte batzuetara. Jon Maia bertsolaria eta kantaria ez al da finean eta funtsean poeta? Ez al dago bertsolari guztiak poeta gisa hartzeko errezelu gehiegi? Ez al dago bertsolarien arrakastarekiko jeloskorkerian haiekiko nahigabeko onarpena? Ez al genuke onartu behar bertsolaritzaz jantzitako poesia dela euskal literaturako generorik arrakastatsuena?

Hemeretzigarren mendeko eta hogeigarrenaren hastapeneko euskal literaturan txertatuak ditugu bertsolariak, erdi poeta, erdi kantari... Bilintx, Xenpelar, Txirrita, Basarri... Xalbador... Besteak *ars minor* baten ordezkari gisa baztertzen dira, hogeigarren mende amaierako loraldira arte. Orduan, Amurizak bertsolaritzari beste lustrea ematen dio, «popularizatzen» du, baserritik hirira dakar, bertso-eskolen fenomenoa... Egaña... Bertsolariak polifazetikoak bilakatzen dira, eta birtuosoak. Profesionalak. Baina, noski, ez dira «idazleak». Batzuk bai, eta hor hasten da saltsa. Hedoi Etxartek Jon Maiak Belodromoan egindako performancea aipagai zuen Berriako zutabean «nobelista» izenondokoa erantsi zion. Ez al da literatura bertsolaritza? Edo da (arrakastatsua eta popularra delako) nobletzat jotzen den idazlaritza motari erantsitako oraindik baserri urrina galdu ez duen genero bastart hiritartua?

Izan ere, euskal literaturak badu arazo bat bertsolaritzarekin: ez da homologagarria inguruetako literaturekin. Kubara eta horrelako inguruetara joango gara repentistak eta besteren bila. Katalunian ere agertuko zaizkigu inprobisatzaileak... baina Lehen Mundu Garatura esportatzerik ez dago. Eta esplikatzeko lanak izaten ditugu. Eta horrela, AEBen azpi-estatu biren mende bizi garen natibook atal berezia eta berezitua egin dugu bertsolaritzarekin kultur orrialdeetan literaturaren ondoan, azpian edo gainean (kirol orrialdeetan herri-kirolarekin egiten den moduan).

Bigarren minaren eztanda: Bizi Troindoratu

Kantu eta bertso doinuen altzoan iritsi zaizkigu poemak iraganetik. Mordoxkak egin du mendez mende belarritik garunera eta garunetik eztarrirako bidea. Eta hala igortzen ditugu etorkizunera ere teknologia berriekin fidaturik (gero eta gutxiago

kantatzen baitugu; gero eta gutxiago ikasten baititugu bertsoak buruz).

Kantuak ordea ordainsaria eskatzen dio poemari denboran gaindi bidaiatzeko. Hara, niri hiru kantuk ordainarazitakoa:

LEHENA: Gaztaroko afalosteko kanturriadetan, lepoko zaina eztanda egiteko zorian kantatzen genuen garaian, zer arraio esaten ari ote nintzen ez nekiela josten nituen Atharratzeko Jauregiko Kantuaren hitzen silabak. Noski, xiberotarra hain zen iluna, misteriotsua... Ez nintzen ausartzen esatera denok hain bihotz kantatzen genuen hura ez nuela ulertzen. Horrela, jakin-mina egin zitzaidan «*bizitroindoratu*» hori zer nolako bizimodua izan ote zitekeen, ez baina Azkueren hiztegian bila hasteko adinakoa.

Askoz beranduago, Zuberoan gaindi ibiltzea egokitu zitzaidan batean, hitzorduaren zain Ozazen geldialditxoa eginda geundela, haraino eraman ninduenak azaldu zidan "bizi troindoratu" horren zentzua eta kanta nigan loratu zen.

Ozaze Jaurgainian *bi zitroin doratu*
Atharratzeko Jaunak bata du galdatu;
uken du arrapostu eztirela huntu,
hunturik direnian batto ukanen du.

BIGARRENA: Ozazeko ondu gabeko zitroin doratu bi horien inguruko gaizki-ulertuak ez bezala, Bernard Goienetxe Matalazen kantaren itxuraldatzeak eragin eta ondorio psiko-soziologiko eta politikoak ditu. Harekin aritu gara azken hamarkadetan tirano arrotzei aurre eginez. Matalaz apaizak iraganetik, nolabaiteko zilegitasuna ematen zion bere herria askatzeko armak erabiltzen zituen euskaldunari, denak egiazko xiberotarrak izan gabe ere egiazko euskaldun izanik, Matalazek desio zuen egun

hori heldua zen azkenean, Mitikilekoaren profezia betetzen ari zen, jaikiak ginen tirano arrotzen hiltzeko.

Horrela agertzen da kantutegi modernoetan:

Agian, agian, egün batez
jeikiko dira egiazko xiberutarrak
egiazko euskaldunak
tirano arrotzen *hiltzeko*

Eta agian horrela behar zuen. *Troindoratu*-rik ez dago euskaraz, baina Matalazenaren jatorrizkoan *hil* ordez agertzen zen *ohil* hori bai. Norbaitek inprenta edo ahoskatze akatsa izango zela pentsatuko zuen, edo zubereraren aldaeraren bat. Eta kantaren zentzua ulertzen lagundu zigun manexei, argi baitzegoen tirano kanpotarrak akabatu behar genituela euskaldunok. Sententzia argia.

Ez da *ohil* ordea inprenta-akatsa, ez zubereraren aldaera.

ohildu, ohil/ohildu, ohiltzen. 1 *du* ad. *Zub.* 'egotzi, bota' 2 *du* ad. *Zub.* 'uxatu' (*Hiztegi Batua*)

Agian, agian, egün batez
jeikiko dira egiazko xiberutarrak
egiazko euskaldunak
tirano arrotzen *ohiltzeko*

Euskal Herriaren independentzia eta sozialismoaren alde arma bidezko borroka bertan behera uztea erabaki eta gero, Matalazen kantaren jatorrizko bertsioa berreskuratzeko une egokia izan daiteke. Zeregin berria aurrekoa baino errazagoa izango den uste okerrik egin gabe.

HIRUGARRENA: Atxilotu ostean, Moulinseko Maison d'Arrêteko azken solairuko kaiola batera ateratzen ninduten egunean ordubetez. Kantu, dantza eta irrintzi (baita bertso ere!) pasatzen nuen denbora. Garai bateko kanten hitzak oroitzen saiatu eta Telesforo Monzonek Eustakio Mendizabalen gorazarrez idatzitako *Txikia* etorri zitzaidan gogora apurka-apurka.

Monzonek Kantauri itsasoari esaten dio (toka) harrotzeko arrazoirik baduela, eta enkargua ematen etorkizunari olatuen bidez oroitaraz diezaion... eta hor sortu zitzaidan zalantza/nahasketa. Horrela kantatzen nuen nik, eta horrelaxe aurkitu dut kantutegi pare batean:

Harro hadi Kantauri itsasoa
ta haien betiko loa
betiko kanta zak
geroari esaiok olatuetan
herri zaharrak ez direla itzaltzen.

Nik ez nion eragozpenik aurkitzen, mezu egokia iruditzen zitzaidan, kantuarekin kontraesanean ez zegoena. Jatorrizko bertsioa eskuratzean ohartu nintzen Monzonek *herri zaharrak* ezik Saseta eta Txikia, *herriaren izarrak* zituela aipagai. Alegia,

Harro hadi Kantauri itsasoa
ta haien betiko loa
betiko kanta zak
geroari esaiok olatuetan
herri izarrak ez direla itzaltzen.

Bizirik dagoen herri zahar honetako gaurko ikastoletan dagoeneko eta oraindik ez dira kantatzen itzali ez diren herri izar horien izenak. Eta kantatzen badira, extraofizialki kantatzen

dira. Harrigarria izan beharko lukeen arren, Kandido Saseta 36-37ko gudari antifrankista *avant la lettre* eta Txikia 1973an poliza frankistak hil zuen euskal independentziaren aldeko gudaria baitziren.

Herri zahar honetako eskoletan, ez bien izena elkarrekin eta ez batarena bestearena gabe ezin badira kantatu, Kantauri itsasoaren olatuek oraindik ere kulunkatzen jarraitu beharko dute herri izarren izenak daramatzan mezudun botila.

Hirugarren minaren eztanda: Mattin lehendakari

Mattin Treku izan zen nire lehen lehendakaria. Bertso txapelketaren ostean, epai-mahaikoak lanean ari ziren bitartean, antolatzaileek ikusleei ere eman ziguten aukera gustukoen izan genuen bertsolariaren izena papertxo batean idatzi eta bozketa paraleloan parte hartzeko. Aitak nire esku utzi zuen hautua eta Ahetzekoaren izena idatzi nuen nire haur idazkera baldarrarekin.

Ez dakit zenbat urte nituen orduan. Nire gogoan 7-8 urte izan behar nituen. Ez dut oroitzen bertsorik eta ez zait iruditzen ezer ulertu nuenik bertsoarekin izandako lehen kontaktu hartan. Nire lehen esperientzia demokratikoa izan zela esatea maite dut. Gaur egunetik begiratuta iruditzen zait ez zela oso ohikoa izango ikusleek hautaketa batean parte hartzeko aukera izatea. Frankismoaren gordin-gordinean, norberak bere iritzia ematearen ekimen xume eta subertsibo horren zentzua eta garrantzia handitu egiten dira gaur egunetik begiratuta. Bertso ekitaldiak zelatatuak ziren, zentsura ez zen urruti ibiltzen...

Lehen kontaktu horren ostean, bertsolaritzari, Zuberoako kantagintza goraipatuari bezalatsu begiratu izan nion: ulertzen ez

duenaren bekaizkeriaz eta etsipenez. Eta bakartasun sentimendu handiz. Ez bainuen nire inguruan antzematen ni bezain galduta sentitzen zen inor. Denek egiten zuten irri eta txalo bertsolariekin eta denak ziren hunkitzen Bereterretxeren kantoriarekin, niretzat hor kontatzen ziren gauza asko batere argi ez zeudenean.

79-80 ikasturtean Deustuko Paraninfoan antolatutako bertso-saio batek ireki zizkion belarriak, artean nintzen belarri-motz klandestino eta lotsatuari. Oholtzan hiruzpalau bertsolari... Lazkao-Txiki ote zegoen tartean, Xanpun bai, Amuriza? Ezingo nuke esan ziurtasun erabatekoz.

Hantxe nengoen bada, bertsolariak entzuten, ezer aditu gabe. Gai-jartzaileak bertsolariak puntuka jarri zituen arte. Orduan izan nuen errebelazioa.

Hiru hunkiduren misterioa deitzen diot nik: 1) Puntuko ariketaren mekanismoa ulertu nuen: batak bertsoa hasi, beste biek nola-hala segida eman, eta hasi zuenak, lehena izateak emandako abantailarekin borobiltzen zuen. 2) Bertsoaren mekanismoa ulertuta, bertsotan kantatzen zutenaren mamia ulertzen nuela ohartu nintzen, esfortzurik gabe, basamortuan oasira iristean ur freskoa edaten ari bainintzen. 3) Bertsolaritza beraren mekanismoa ulertu nuen, kontakizuna, puntuak, neurria, doinua (beranduxeago ulertu nuen zer zen «arrazoia»). Nolako zoriona!

Pako Garmendia zen garaian ni inskribatuta nengoeneko Soziologia fakultateko erretorea. Donostiako Irakasle Eskolakoa ere bazen aldi berean eta bi postuak betetzen zituen Azpeitia-Donostia-Bilbo-Azpeitia ibilbidea eginez egunero. Bertso-saioa amaituta bere autoan abiatu ginen Donostiara (Xanpun ere autoan zihoan irudipena dut). Zoriontsu nengoen. Zerbait gertatu zen nire baitan. Ebaki bat osatzen hasi zitzaidan sentimendua

nuen. Nire iraultza kopernikarra izan zen, euskararen eguzkiaren inguruan itzulika hasi zen nire planeta ordura arte higikaitza.

Laugarren minaren eztanda: Kantu bat gara

Donostiako Belodromoan martxoaren 5ean Jon Maiak egindako saioaren inguruko hausnarketen aurretik, tokiari buruzko aipamen batzuk.

Leku enblematikoa da hura. Politika arloa aipatzen da, eta egia da Maiak bere poema bilkura politiko batean irakurri zuela, baina niretzat Belodromoa, batez ere, kulturaren agertoki nagusia izan da. Belodromoa, niretzat "24 Orduak Euskaraz" haren tenplua izan da.

Halabeharrez, Berria egunkarian (16.03.30) Elixabete Garmendia Lasak artikulua eskaini zion 1976ko martxoaren 27an ospatutako ekitaldiari. Artean ez ziren 40 urte igaro Euskal Herria behin betirako mendean hartzeko asmoz, euskara eta euskal kulturaren aurkako azken erasoaldi erraldoia hasi zenetik. Garmendiak Iñigo Aranbarriren hitzak ekartzen ditu Belodromoan antolatu zen jaialdiaren berri emateko: «*Hamaika mila lagunen gorek eta oihuek behin eta berriz eteten dituzte Laboaren, Leteren, Knörren kantuak. Ikurrinak ateratzen dira jakapetik deiadarren gainean astintzeko...*». Aranbarrik aipatzen dituen harmailetako globoak ez ditut oroitzen, bai ordea hango giro elektrikoak nolako eragina izan zuen orduan nintzen 14 urte bete gabeko nerabeagan.

Beste berrogei urte igaro dira geroztik. Belodromoko ekitaldi hark bi aro banatu zituen. Ordukoa, beldurra astintzen ari zen herri baten oihua izan bazen, geroztikoek erakusten digute

zenbateraino bete diren eraikin obalatuan gainezka egin zuten ametsak eta utopiak. Ez da soilik oraindik ez dugula Euskal Herria askatu, baizik eta ekitaldi horren aldarri nagusia gauzatu ez eta gauzatzeko itxurarik ez duela ere.

24 orduak euskaraz bizitzea zenbateraino den helburu (zenbatek duen helburu) ere zalantzan jarriko nuke. Ohitu gara gaztelania eta frantsesarekin bizitzen. Ikusi dugu euskarak, hinki-hanka bada ere, bizirauteko indarra ateratzen duela... inondik. Beraz...

Harritu egiten da Garmendia ekitaldi horren efemerideak ez duelako oihartzunik izan. Arrazoiak asko izan daitezke. Nagusiena, nire ustez, Franco hil eta lau hilabetetara ospatutako ekitaldi hura bultzatu zuen izpiritua eta gogoa ez dela inon gauzatu. Ez dugula efemeride hori oroituko duen instantziarik, ez instituzional edo ofizialik, ezta kaleko edo herritarrik. Sarrionandiak «Lapur banden etika ala politika» mintzaldian aipagai dituen Oinaz eta Ganboarenagatik? Edo batzuek Oinazera abiatu eta segituan Ganboarako bidea hartu zutelako agian? Ez bada Oinazera joaten tematu zirenek Ganboara abiatu zirenen kidetzarik gabe ezinezkoa zutelako helburua erdiestea?

Iritsi gara Belodromora. Martxoaren 5a. Bertan ez zeuden berrogei urte lehenagoko 11.000 pertsona baizik 8.500 (baina beste milaka batzuk gehiago ere izan ziren ekitaldia zuzenean jarraitzeko aukera izan zutenak). Aldea kopuruan ez ezik ekitaldiaren izaeran ere badago. Duela 40 urtekoa ez bazen hautu politiko zehatz baten ekitaldia izan, Otegiren ongietorrirako antolatutakoa ohiko mitina ez izan arren, politikoki lerratutako jendarte bati begira asmatua izan zen. Eta inguru horretan, oihu, aldarrikapen, bandera, kanta, dantza eta enparauen erdian, testua. Jon Maiaren poema.

Maiarena ez zen poetikoki zuzena izan. Poesiari buruz dugun irudiaren aurka-aurkakoa baizik. Poesia, leku txikitan, taberna-zulo, herrixka, liburu-denda elitista edota Gaztetxetan gutxi batzuek (ustez) gozatzeko eta (agian) ulertzeko artetzat baitugu.

Eta hara non, garai bateko bertsolaritzaren eta ekitaldi herritar eta politikoen agertoki mitikoan, Jon Maia bertsolari, kantari, nobelistak performancea eskaini zuen. Bakana eta errepikaezina. Eta agian (zubererako adieran) bide urratzailea. Milaka jenderen aurrean irakurritako poema horren inguruan izandako ika-mika gorabehera, Maiaren ondoren entzulegoaren zirrara eragingo zuen beste poema bat irakurtzea bai izango litzatekeela erronka ederra!

Nik ekitaldiaren biharamunean, etxekoei deitzerakoan izan nuen Maiarenaren berri. Arrebari bezperako Belodromoko ekitaldiaz galdetu ahala Maia ekitaldiko «izarra» izan zela esan eta grabatuta zeukanez haren ekitaldia entzutea proposatu zidan.

Maiarenak sortutako harriduraren frogatzat har daiteke, kazetariek izendatzeko izandako zailtasun eta zalantzak: «un texto recitado», «el texto fue concebido para ser leído en directo y ante un público muy numeroso».

Egunkariak ohiko atzerapenez iristen hasi ahala, ohartu nintzen bazegoela nolabaiteko eztabaida Maiaren poemaren inguruan. Eztabaidaren nondik norakoa ulertu nahiz galdezka hasi eta jakinarazi zidaten sarean ika-mika gordina zegoela. Sarekoak inprimatuta jaso, irakurri eta... ohartu nintzen eztabaida (niretzat) harrigarri eta itsusi xamarra (banderizoen artekoa beste hark esango lukeen moduan) korapilatu zela sarean.

Arestian esan dut «Kantu bat gara» «poema recitado» hori bakana eta errepikaezina dela. Ez da oso ohikoa izaten ere egunkari batek bere erdiko orrialdeetan poster moduan poema bat argitara ematea. Lekuz kanpo zegoela pentsatuko duenik egongo da, noski. Nik ordea nahiago dut gertakariari begiratzea, urruneko betaurrekookin eta ikuspegi positiboz. Nik ez dut esaten orain poema guztiak «masen» aurrean irakurriak izateko moduan idatzi behar ditugunik. Ez zait ordea ikuspuntu txarra iruditzen «masen» aurrean *ere* irakurriak izan daitezkeela pentsatzea.

Ez zait ajola hainbeste Maiaren poemaren zuzentasun politiko-poetikoa, baizik eta Maiaren poemak (agian) ireki duen aukera; poeta-kideek erabil dezaketena edo ez.

Gero eta poesia emanaldi gehiago antolatzen da Euskal Herriaren luze zabalean. Poesiak, hitzaren arteak duen indarra, komunikatzeko gaitasuna, poetak bere buruari eta irakurle-entzuleari jartzen dion exijentzia maila, aztertzekoak dira, eta mugatzen ibili beharrean, alor berrietan askatasunez esploratzeko garaiak direla (berriro) uste dut. Joxanton Artzek frontoi eta areto handietan eskaintzen zituen poesia errezitaldiak gogoan.

«Bertsolari» batek asmatu du jendetza baten aurrean poema bat irakurri eta berau hunkitzen.

Maiaren «idazki errezitatuak» eragin dituen haserre eta kontrakotasunen atzean poema horren irakurketa arrakastatsua gainditzen duten aurrekariak daudela iruditu zait.

Esan izan da euskaldunok oso hotzak garela, gure sentimenduak erakusten ez dakigula. Are, harrotasunez ere aldarrikatu izan dugu kanpora begirako gure jokabidea, hegoaldeko herrialdee-

takoak askoz ere erakustaldi sentimentaletara emanagoak direla azpimarratuz, hunkitzeari dagokion desberdintasun hori gure herri izaeraren bereizgarria indartu eta independentzia eskatzeko eta bere alde borrokatzeko argudio gehigarria bailitzan.

Beraz, zortzi minutu horiek isil-isilik entzun nituen, jendearen zirrara ere iritsi zitzaidan uneren batean. Deustuko Unibertsitateko Paraninfoan bertsolarien aurrean bezala, hiru bider hunkitu nintzen: 1) Poemaren indarrak, eta aipatzen ziren kanta zatiek nigan pizten zituzten oihartzunen eraginez. 2) Poema batek jendetzaren aurrean horrelako eragina lortu izanagatik. 3) Poema hori euskaraz zelako, sumatzen bainuen Belodromora bertaratutako guztiek ez zutela euskaraz jakingo.

Garai berriak iristen diren bakoitzean, gutxiegi azpimarratzen den kontua da aldaketa norberagandik hasten dela. Aldaketa ez da belaunaldi batek hurrengoari lekua (eta «marroia») uztea, baizik eta borrokaren bidez sortutako ñabarduraz betetako egoera berrira norberak bere burua egokitzeko egin behar duena.

Azken garaiotan, sentimenduei, harremanei eta hunkitzeari buruzko hausnarketa, eztabaida eta aldaketa ere nabari da. Poetek badukete horretan zer esana. Agian, badute aldaketa horretan nola lagundu. Ez naiz ausartzen esatera hori dutela betebeharra... Norberak egin dezala gura duena.

Beste euskal preso politikoengandik bakartuta naukate, lerro hauek idazterakoan azken 51 egunetan. Hala ere, ikustaldi eta gutun bidez izaten dut aukera nire kezkak eta hausnarketak helarazteko. Poesiari buruzko «eztabaida» baten ondoren, honokoa erantzun zidan gutun-kideak:

"*Ez al du poetak hitz-jokoarekin (bat-bateko oroitzapenetik hurbil egon daitekeena), plazer hutsa den eztandatxoa eragin nahi, txinparta, hasieran irakurleari ulertezin egiten zaion hitzari begira egon eta aurkitzen duenean sortzen den hori bilatzen? Hitzaren zentzu berriak, izan hitz bati zerbait gehitu edo kendu diolako, edo beste hitz batzuk alde edo kontra jarri dizkiolako? Asoziazio fonetikoak izan daitezke ere, eta horrek ordura arte egin gabeko loturak egitera eramaten du poemaren munduan murgildu dena. Ikuspegi desberdin bat sortuz, hotsetan, pertzepzioan oinarrituta dagoelako. Poetak hitzak objektu bezala erabiltzen ditu, bere iragan zurrundutik askatu eta moldatzen ditu. Motz ditzake, eralda, inoiz ukitu ez duen beste hitz bati lotu eta gazta ireki bat bezala (izan gaitezen artzain) eskaini, beste mami bat erakusteko, etorkizun berri bat eskaintzeko hitzari*".

Beste mina batzuen eztanda: Belaunaldi baten porrota?

Desberdina da igande goizeko Txindokirako txangoa edo Amerika zenik ere jakin gabe Indietara abiatu zirenen bidaldia.

Txindokira doanak, eguraldia izan dezake aldagai, edo bere sasoia, bezperan gaupasa eginda badago.

Joseba Sarrionandiaren "Lapur banden etika ala politika" saioan erreskatatzen du Miguel de Cervantesen La Gitanilla nobelako esaera: «*Tal piensa ir á Oñaz y da en Gamboa*». Alegia, Oñazera abiatu eta Ganboara ailegatu. Indietarainoko itsasozko bidea irekitzen saiatu zirenek bi akats egin zituzten: lurraren azalera uste baino handiagoa zen eta tartean -eta eskerrak, bestela ozeanoaren erdian hilko ziren- harako bidean oztopo egiten zuen kontinente batekin egin zuten topo eta tupust, beren hasierako asmoak atzeratu eta are aldatu egin zituenak. Beraienak soilik ez, noski, munduarenak ere.

Batek badaki zergatik hartzen dituen erabakiak, zergatik abiatzen den bidaldi edo abentura batean. Norberaren arrazoi edota bulkadak ez dira beste inorenaren berdinak. Baina ontzian sartzea erabakitzen duten momentutik, helburu komun bati buruz zabaltzen dituzte oihalak, egiten dute arraun eta sutzen dituzte kanoien eta arkabuzen mukiak.

Sarrionandiak balantze kritikoa egiterakoan duela hogeitaka urte Euskadiko Ezkerrakoei oparitutako «nahi ez genuen ia guztia lortu dugu» zorrotza oparitzen dio bere buruari. Eta Cervantesek bidazti erratuaz aritzeko erabili zuen Oñazera abiatu eta Ganboara iristearena ere, Euskal Herriaren askatasunaren aldeko borrokari buruz ari delarik. Ganboa Oñazen antipodatzat hartzen bada, ez dut uste zuzena denik irudipen hori. Niri iruditzen zait gehiago Oñazerako bidean Ganboa agertu zaigula. Colon eta enparauei Karibeko irlak bezala.

Porrotak norbanakoarenak izaten dira; garaipenak aldiz taldearenak. Espainiako kartzelatan hiru hamarkada inguru pasatu ondoren, Euskal Herrira itzuli den gudariak buru-bihotzez «merezi izan du!» botatzen duenean, nork esan behar dio ezetz, ekibokatuta dagoela? Esan nahi dudana da, oso pertsonala dela norbera borrokan engaiatu zenean zituen asmo, amets eta baldintzapenak. Eta borroka luzatzen den heinean, gurean bezala belaunaldiak bata bestearen atzetik lotu direnean, eta batzuetan elkarrekin borroka egin dutenean (egun berean hil ziren Jose Luis Arrieta Zubimendi 'Azkoiti' eta Olaia Kastresana, bata Okzitaniako Tolosan, bestea País Valenciàko Torrevieilhan; berrogei urte adin diferentzia zutela, biak borrokan), nola adostu gauden Ganboa hau abiatu ginen Oñaz horren antipodetan dagoela?

ESTALIEN GRADOko pasarte batean, horrela esaten dio Niketzek Edgarri: «*Luma-Gorritarrok galdu egin diagu gerra*». Eta aurrerago, «*Gure nazio non-nato honek ez zian hainbeste ahaleginen laurdenaren laurdenik ere merezi, hainbeste milaka kartzela- eta erbeste- eta hagorantze-urte*». Eta Edgar alter egoak laguntzen dio: «*Eta odol-urte...*». «*Bai. Eta odol-urte*», onartzen dio Niketzek. Edgarrek ordea zorrotz hartzen du Niketz: «*Kontuz gero... Ez duzu eskubiderik (…) zeure gorabehera partikularrak belaunaldi oso batenak bailiran bezala estigmatizatzeko*».

ESTALIEN GRADORA poema-antologia antzeztu honetan, egileak konstatatzen du ez garela «*Volgaraino iritsi, baina borrokatu gaituk, ahalik eta zorrotzen, ahalik eta zuhurren...*». Ez dugu helburua lortu, «*baina hurbildu bai, hurbildu gaituk*».

Bere ustez politika zer den azaltzen duen pasarte eder batean Sarrionandiak dio politika ez dela «*parlamentu edo gobernu urrunean produzitzen dena, baizik eta batez ere pertsona bakoitzak egiten duena ezarri zaizkion baldintzetan. Politika eguneroko bizimodua da batez ere, atentzioz eta pentsamendu kritikoz bizitzea. Etxean edo kalean, lanean edo aisian, herrian edo atzerrian, dena aktiba daiteke politikoki. Bertsolaritza politikoa da, eta zinema egitea ere politika egitea da, etxe bat erostea politikoa da, eta lanera oinez joatea ere bai. Politikaren bahitzaileek sinetsarazi nahi digutenaren kontra, dena da politikoa*». Eta bertsolaritza eta zinema politika egitea diren heinean, politika egitea ere da poesia. Politika egitea zen bertso-saio eta kantaldiak antolatzea frankismoan. Politika egitea bertso-saioak antolatzea Jesuiten Deustuko Unibertsitatean. Politika egitea poema bat irakurtzea mitin politiko batean. Eta politika egitea ere da ezarri baldintzak aldatzen saiatzea, geure buruari onartutako baliabide eta baldintzapen zorrotzekin. Horretan aritu gara eta horretan ari gara.

Akhmatova poeta errusiarrak poema lazgarri eder bat du, non azaltzen duen semea ikusten saiatzeko kartzelako ilara luzean zain dagoela, emakume batek ezagutu eta galdetzen diola: «*hau konta dezakezu?*». «Bai» erantzuten dio. Zer egin dezakegu besterik poetok, ahalmen hori dugularik, gertatzen dena, gertatzen ari zaiguna kontatzea baino? Oñazerantzko amaigabeko bidaian Ganboaraino iritsi omen garen honetan, ezarri baldintzak aldatzen jarraitzeko poesia egiten jarraitzea baino?

Hara zer dioskun Ekhine Eizagirrek Fresneseko ziega batetik:

Bestea besterik ez bezala
nahi gaituzue.

Zuen kate estuek
lurraren kontra ekarri dute
gure balantza,
zuen aldeak
zerua ukitu duen bitartean.

Gure kontura bizi zarete.
Gure kontura eraiki duzue
zeuen zerua, eta han goian
bizi omen den indar orojakile
gailenezin baten izenean
zapaltzen gaituzue.

Baina bagara
besteaz harago
gugan sinesten dugunak.
Bagara
diru gabe, aberats
arma gabe, indartsu
botere gabe, ahaldun.

Zuengatik gara bestea,
zuengatik feministak.
Zuengatik gara itzal,
zuengatik sorginak.

Itzaletik, irabazteko grinaz,
egingo dugu hegan
kateak su goritan urturik.
Hegan denok batera,
balantzaren alde gorenak
lurrean jar ditzan oinak.
Hegan denok batera,
bestea ez ezik
izan gaitezen
guk nahi duguna.

Réau, 2016ko apirila

Idazle hauen (nahigabeko) laguntzarekin:
Anna AKHMATOVA (eta Josu LANDA)
Gabriel ARESTI
JoxeAuxtin ARRIETA
Joxanton ARTZE
Ingeborg BACHMANN (eta Nagore TOLOSA)
Andoni EGAÑA
Ekhine EIZAGIRRE
Hedoi ETXARTE
Elixabete GARMENDIA (eta Iñigo ARANBARRI)
Maixol IPARRAGIRRE
LAZKAO-TXIKI
Jon MAIA
Telesforo MONZON
Joseba SARRIONANDIA
Mattin TREKU
XALBADOR
XANPUN
eta
MATALAZ eta ATHARRATZEKO JAUREGIAN kantuen sortzaileak



Alfontso Etxegarai Atxirika
1958
Plentzia

1985ean, Quitora (Ekuador) deportatua. 1986an, Sao Tomera (Afrika).

Argitaratuak ditu *Regresar a Sara: testimonio de un deportado vasco* (Txalaparta, 1995) eta *Hitzezko txalupak* -Josu Martinezekin batean- (Elkar, 2011).



CX postal 328
Sao Tome
R.D.S.T.P.
Afrika
etxe@cstome.net

La guerra del 58

Mirando al calendario que cuelga en una pared de mi residencia: un apartamento del Estado santomense, convertido en confinamiento privado; veo que la fecha del 27 de setiembre está acompañada de una estrella revolucionaria, recordando que es el día de los gudari vascos. "Hoy es mi día", me digo, aunque sea una fecha en la que se tiene en cuenta sobre todo a los gudari muertos en la lucha, esa lucha que llamo "Guerra del 58" y que acabó, o fue dada por terminada, con la declaración de ETA diciendo que suspendía definitivamente la "confrontación armada" (20 de octubre de 2011). Al menos acabó unilateralmente. En dicha declaración, y por primera vez, la organización vasca pedía apenas un "diálogo sobre las consecuencias del conflicto", dejando pues en otro plano los motivos o la fuente del conflicto. Y ahí me veo y veo a mis camaradas de lucha, en cárceles y el exilio, cumpliendo pena o corriendo el mundo ilegalmente después de que la *Guerra del 58* haya acabado ¿Sería a eso que, entre otras cosas se refirió tal declaración? La verdad es que los gudari ex combatientes somos una consecuencia de esa guerra, como lo son todos los soldados ex combatientes en todas las guerras acabadas.

Algunos pensarán que exagero cuando llamo de esa manera al conflicto armado, sostenido entre ETA y el Reino de España; como pensarán que llamar gudari a unos voluntarios, que tomaron las armas para luchar por la independencia y el socialismo vasco, es también discutible y que lo justo sería llamarles terroristas. Cada uno sabrá porque llama a ciertas cosas de una manera o de otra, en eso estamos de acuerdo; pero yo no iba a creerme que, tal y como estamos enfrentados y dada la hipocresía en que vivimos, el Reino de España y sus fieles dirigentes

llamasen su lucha contra la independencia vasca de otra manera que "Lucha contra el terrorismo". Sobre eso podríamos entablar una discusión y no llegar a razón alguna; pero probaría que conflicto político hay, y que, acompañado de muertos, sólo puede calificarse de guerra: contra la tiranía del Reino de España, para una parte, y contra el terrorismo vasco, para otra parte.

Entre tanto, pienso que es otro día más para sobrevivir alejado de mi tierra, eso sí, y que son tantos días como treinta años de deportación en esta isla africana de São Tomé, donde me confinaron autoridades francesas, españolas, ecuatorianas, portuguesas y santomenses. Fue un viaje largo y de algunas peripecias, claro, sin pasaporte ni billete de avión, aunque viajara con varias compañías y atravesara fronteras y continentes como si tuviera carta blanca por ser quien era. Al cabo del tiempo y tras varias escalas me "depositaron" en África, como una mercancía, bien acompañado por policías y militares acostumbrados a las prácticas de guerra ¡Prácticas de guerra!.

¿Prácticas de guerra?

Al final, de esto se trata: seguir o no seguir con las prácticas de guerra… entre los fieles dirigentes del Reino de España y los fieles gudari vascos. Nosotros nos hemos retirado de ella; hemos declarado que se ha acabado y hemos dado inicio a la desmovilización. Pero no ha habido el simbólico beso de la paz, como se daban arzobispos y reyes, cuando masacraban por el poder; o el no menos simbólico apretón de manos de la Habana entre colombianos, cuestionado por una parte de la población en un plebiscito.

No hemos conseguido ganar la guerra ni transformarla en paz con acuerdos, o sea que no está escrito en ningún documento que la otra parte abandone las prácticas de guerra o se desmovilice como nosotros. Eso me ha hecho dudar a veces sobre este final o retirada de la guerra, más sobre el modo que sobre la decisión en sí: Desmovilización, Desmotivación, Desmembramiento… Las tres "D" que encantan a los intermediarios que juegan a poner fin a enfrentamientos, presionando a la parte más débil.

Cuando me han llegado recados insinuando que si sigo aquí, en esta isla maravillosa de África, es porque me gusta o porque me da miedo volver a casa o porque no soy bastante listo para hacerlo… he sentido pena. Dicen que mis prácticas de guerra o las acciones en las que he participado ya han quedado archivadas, fuera de tiempo, y que basta con ir a una embajada española para pedir documentos y volver a casa. ¿Será verdad que no soy lo suficientemente listo para subirme a ese tren de la vía legal?.

Bueno, yo diría que no tengo obsesión por volver, es decir: deseo de volver a un sitio en el que ya fui feliz. Confieso que se trata más de una necesidad vital o algo así, lo de volver, y que tengo una prisa que todavía no me causa angustia. No volvería para "sentirme feliz", porque la felicidad es algo que nunca paramos de buscar, en el sitio que sea. Quiero volver porque de una guerra, si no se muere en ella, se vuelve sí o sí, (y porque tengo otros compromisos para asumir y objetivos para realizar, de los que siento que hago parte; aunque eso sea otra historia). Dije un día que sólo volvería cuando el último de los camaradas presos saliera de la cárcel, a lo que los amigos me pusieron cara de extrañeza o incomprensión. ¿Pensaron que me había

"radicalizado"? No, no lo dije como si me creyera el viejo Agirre (Koldo Izagirre, "Nuevas prisiones del viejo Agirre"), para el que filtrarse en la cárcel española, por un túnel, significa la libertad de luchar ("¿Una libertad que la libertad le negaba?"). Lo dije en solidaridad con los compañeros, para los que "volver" es un sitio todavía muy lejano y difícil, y porque pienso que para mí también lo es, aunque hayamos acabado la *Guerra del 58*. También lo dije porque defendimos que volveríamos a casa cuando hubiéramos ganado la guerra, siendo libres y no apenas felices. Cosa que no ha ocurrido, pues solo nos hemos retirado de ella.

La *Guerra del 58* no ha sido como aquellas guerras de los del barrio contra los veraneantes, con armas que sabíamos que no mataban. Nuestros arcos y flechas no hubieran defendido el castillo de Butrón, por muchos brazos que tuvieran; ni mucho menos derribado a caballeros cruzados atravesando, al galope, las campas de detrás del instituto. Y aquellas batallas de adolescentes acababan sin odios verdaderos: soldados de uno y otro bando nos encontrábamos luego en las fiestas de sanantolines, sin problemas, en el jolgorio de las músicas y de las cadenetas.

Cuando crecimos nos reímos de los arcos y las flechas, y algunos pensamos en otras cosas como la tiranía española. Ahí llegaron los muertos y las muertes de verdad, para siempre, con huellas… Ahí llegaron las ideas revolucionarias de cambiar el mundo; de acabar con los tiranos y sus prácticas de guerra, tomando también las armas. Ahí nos hicimos gudari, algunos para siempre y hasta la victoria. Entre pasos de "muga" (frontera), por la noche y bajo las estrellas, aprendimos a ser revolucionarios y leímos "Yo tuve un hermano", de Cortazar, un hermano "Que iba por los montes mientras yo dormía", porque éramos vascos y de otros lugares remotos donde las peleas por la libertad de los pueblos sangraban…

De una guerra así no se retira uno de cualquier manera, mucho menos cuando te queda la sensación de que los últimos años fueron corriendo como si se "luchara en retirada". Y se arrastra la idea de haber perdido, aunque en el pensamiento guardemos una hoja en blanco para escribir que acaso obtuvimos una victoria que no habíamos soñado. Se recuerdan muchas cosas que habíamos dicho y que no hemos cumplido, claro, o ahora se ven los errores que antes no veíamos. Lo peor es que no son como las guerras de arcos y flechas, aquellas de nuestra adolescencia, ya que entramos como jóvenes llenos de sueños y salimos como hombres rotos.

Para algunos compañeros es una decisión discutible, contradictoria, esta de usar la vía legal que está basada en leyes que no reconocíamos hasta hace bien poco, por ser del enemigo. Se nos pide cumplirlas y asumir las condenas que se nos apliquen; las leyes y las condenas como se aplican a los presos y delitos comunes, cuando era una especie de orgullo y argumento a nuestro favor que nos aplicaran leyes y sentencias especiales. Una cosa es retirarse de la guerra; otra cosa es como hacerlo si no hay un diálogo sobre el motivo de la misma. La *Guerra del 58* acaba, pero el conflicto no.

Mirando al calendario que cuelga en una pared de mi residencia: un apartamento del Estado santomense, convertido en confinamiento privado, cuento también los días que han pasado desde que envié un mensaje a mi ex enemigo. Sí, finalmente decidí usar la vía legal para salir de la situación de treinta y un años de deportado, o sea que nada de prácticas de guerra. Parece que es el camino que nos queda a todos los gudari ex combatientes, estemos en cárceles o en el exilio. Digo que "parece" porque es lo que se ha consensuado entre una gran parte de la militancia para salir de la guerra. Es pues una consecuencia de la decisión

de poner fin a la lucha armada o "lucha ilegal", la que me ha llevado a esta decisión; no porque sea o parezca una solución de nada, que no lo es, creo yo, y aquí algunos compañeros tienen razón. Nos hemos retirado de la guerra y nuestro antiguo enemigo no quiere ver que las cosas han cambiado ¿Hasta cuándo? ¿Contarán los treinta y un años de deportación, una condena sin sentencia ni juicio, para algo?

Qu'est ce que vous foutez là?

C'est fini la guerre!

Retournez à vos foyers S.V.P.

São Tomé

ZZB... y un puente de piedras

Imagínate…
Dos continentes
Somos orillas que hacen un puente.

Imagínate…
Un viejo puerto
Una farola donde se refugian los vientos.

Imagínate…
Somos las hojas
En un árbol grande que el viento mece.

Imagínate…
Las camaradas
Nuestras miradas que te dan alas.

Imagínate…
Hoy es tu día
Colinas de piedra, paisaje sin agua y lluvia de estrellas.

Imagínate…
Cosas que amas
Que ya se han perdido y vuelven nuevas en las mariposas.

Imagínate…
Que hoy es tu día
Todo es un sueño de amores y luchas.

Imagínate…
Ese puente de piedras
Donde las Historias anidan sus letras.

7 de Noviembre
São Tomé



Ibon Muñoa Arizmendiarrieta
1958
Eibar

Atxilotze data: 2000ko urriaren 17a.

Liburu bi argitaratuak ditu:
Ametsen txokoan bizi naiz (Ataramiñe, 2011);
Ainarak herrira itzuliko dira (Ataramiñe, 2014);
Bidean gaude, aurrera goaz, joan zirenekin (Ataramiñe, 2016).



Centro Penitenciario Córdoba
14014 Córdoba

Bost urte barru

1
Hamabost urte daramatzat itxita,
bost geratzen zaizkit libre hegatzeko,
hustuko ditugu esparru makurrak
atsegina egunero dastatzeko,
bitarte luzean astia izan dut
ziega barrenean sakon pentsatzeko,
herriko egoeraren arabera
tristuraz edo pozez oheratzeko.

2
Sentimendua letretan islatzen dut
horrelaxe aldiro abisatzeko,
zuekin prestuki batuko naizela
prezatzen zaituztedala aipatzeko,
joan ziren etxekoak ta lagun minak
gurekin egongo dira ospatzeko,
gogoan gara eurekin elkartuko
txalokatuz zirraraz ondratzeko.

2015eko ekainaren 7an

Txori handien eta txikien harremanak

1
Txori handiak txori txikia
erabat du menderatzen,
erpeak zorrotz dituelako
etengabe mehatxatzen,
harroxko dio hegaldatzeko
eskubidea ukatzen,
jendartean lez mailen arteko
bereizketa inposatzen,
ez badu bere nahia betetzen
oldartzen zaio hertsatzen.

2
Hegazka nasai ari zelako
prestatu zion segada,
arbolan egon zen zain gordeta
jotzeko atzaparkada,
aginduei ez zielako
kasurik egiten jada,
kaiolan sartu zuen bultzaka
mozteko ziplo aupada,
tamalez hola aritzen baita
basapiztien armada.

3
Epaileak du mailua jaso
emateko ebazpena,
"ankerrak dauka", entzun diogu,
"gatazka honen hobena",
"izadiaren kontra basoan
burugabe ari dena,
txori ahula kateatzea
ez delako makurrena,
baizik habia zatikatzea,
kumeen itxaropena".

4
Espainia ez bada, Frantziak
herriak dauzka mututa,
eta "Nazio Batuen" ei den
"Erakundeak" zurtuta,
diglosiaren zingiran txarki,
bizi dira kamustuta,
euren hizkuntzak eta kulturak
hatsik gabe murriztuta,
ezin dutenez txiorik egin
lur jota daude histuta.

5

Airean lez nahi dugu irauli
egoera lur honetan,
izaki denak beldurrik gabe
egon gaitezen gauetan,
demokrazia zertu dezagun,
bakea lubakietan,
bizitza izan dadin munduan
zintzoa harremanetan,
belatz gorriak eta txepetxak
dagitzaten hegadetan.

6

Erakustea gura ditugu
luma nabarrak plazetan,
penak uztea susper dakigun
bizipoza arimetan,
zuzentzak izan dezan tokirik
zapalduen bihotzetan,
kolore more berdintzailea
izeki dadin senetan,
herri onberak hegan daitezen
libre goizeko printzetan.

2015eko ekainaren 14an

Iragana, espetxea eta geroa

1
Lurrak biraka darrai ortzian
espetxean zaudenean,
kideak esan zidan umorez
etxartean geundenean,
iruzkinari erantzun nion
trostan ari nintzenean,
"ez da erraza konturatzea
murrutzar hauen barnean,
zu zarenean egon etzanda
urtetan oroimenean,
bihar maiteaz orduko xarma
piztea nahi duzunean".

2
Laztanak ziren garai jorian
eta gogoan geratu,
ezereztu ez den gatazkak dit
harremana besteratu,
nahiz ziegatik ohi dudan eran naiz
zeure txokorantz airatu,
sentimendua ezin dut orain
lehen lez azaleratu,
lore berriak beharko ditut
zeure zelaian paratu,
espetxetik at oro dakidan
bizipoza oneratu.

3
Iragana ez dut ahaztuko
nire bizitza delako,
akordatzeak on egiten dit
zurekin nagoelako,
ezin naiz bertan bizi ordea
izan ohi da kalterako,
alai zein triste aurrera beti
egin behar dugulako,
ez ditut gaurko kezkak lagako
konpontzeke gerorako,
maitasunaren kontuak berben
bidez ontzen direlako.

4
Gauak biluzik pasatzen ditut
desioen hariztian,
askatasuna zeure printzekin
jantz dadila goiztirian,
horretarako bihotza jarri
behar dut gozo abian,
goizean oroit naiz maitemindu
ginela udaberrian,
osteratxo genegitzala
maite dugun izadian,
ederki gara biziko arrats
oskorrien loraldian.

2015eko uztailaren 12an

Izar gorriari. On Periko Solabarriari

I

Perikoren gizatasun gorria
erabat eredugarria,
arima borrokalari onbera
zapalduentzat abaroa,
jende xumeak babesten zituen,
txapela duinki zerabilen,
injustizia urtzea nahi zuen
xedea iraultza zelako.
Herri mugimenduen partaidea,
Elkartasunaren kidea,
bularrean zintzilik zeramatzan
bizitza ontzeko ikurrak,
gorputza lanean zaildu zitzaion
pobreen apaiza zenean,
Bertolt Brecht-ek maiz zioen moduan
ezinbesteko gizakia.

2
Utopia ez delako ipuin bat
militatzen laster hasi zen,
bere kemen zoragarriarekin
txokoa maitez zaindu zigun,
makuluekin salatu baitzuen
estatuen bortizkeria
langabeak babestu beharrean
jipoitzen dituen Ertzaintza.
Ezkerraldea zeure tailerra zen,
Euskal Herria etxaldea,
zeure izanak gidatuko ditu
gaurko gazte sentimentalak,
zeurekin hunkitu dira presoak,
iheslariak, beharginak…
amnistiaren garra zinelako
ongia zara on Periko.

2015eko uztailaren 19an

Kartzela eta denbora

I

Kartzelan denbora erruz dugunez,
ederki baliatzen dugu,
kontua orduak eratzea da
pena ekinez leuntzeko,
zer egin hausnartzen aritzen gara
denetik zerbait egiteko,
behin gaitezkeenez bakarrik bizi
aukera zukutzen baitugu.
Egunak gogotsu darabiltzagu
atsegina txit sentitzeko,
baina ez ditugu nahi xahutzerik
gogoan herra sustrai dadin,
gatazka sutzen dabiltzanak antzo
bengantza egikaritzeko,
geure helburua amnistia da,
askatasunaren zirria.

2
Tarte bat erabili ikasteko,
gorputza kirolaz zailtzeko,
bihoztunen gutunak miresteko,
ametsak xarmaz islatzeko,
kafea kideekin edateko,
soak hitzekin alaitzeko,
eskulanak josi zein marrazteko,
aberriari kantatzeko…
hemen denbora dugu oldozteko,
sentiera oneratzeko,
irudimena ziegetan pizteko,
ilusioak mamitzeko,
maiteari desirak esateko,
ortzadarra erakartzeko,
biharko goizak aurreikusteko,
zuen babesa eskertzeko.

2015eko abuztuaren 16an

Sorkuntzaz zertzelada batzuk

1
Sorkuntzak Ama-Lur du
dotore laudatzen,
maitaleen lilura
ñir-ñir deskribatzen,
agintari makurrak
ditu kritikatzen,
egoismoa eta
gerrak deitoratzen,
kartzelak preso barik
sakon desiratzen.

2
Etorriaz zirrarak
inguratu zaitu,
bulkada batek dizu
bihotza goritu,
odolak bat batean
ganbara bizitu,
olerki batez zara
gauean erditu,
bizinahia txit zaizu
sorkuntzaz goititu.

3
Ederra da sorkuntza,
zerbait asmatzea,
ideiak ekarrita
obra bilbatzea,
musak esan dizuna
artez gauzatzea,
orrian paratzea
eta sinatzea,
maiteari jarraian
errezitatzea.

4
Irudimena dantzut
deika ohatzean,
taupadak danga dira
hasi arratsean,
sentimendua bor-bor
dabil laratzean,
musa sartu delako
berben baratzean,
bertso-uzta dezadan
batu esnatzean.

5
Herriak nahi duenez
zinez berrikuntza,
garunean ari zait
ernatzen sorkuntza,
hitzekin altxatu du
zuzen eraikuntza,
barnean senti dezan
laster hobekuntza,
igo dakion libre
paretatik huntza.

6
Euskara noizean behin
txeraz dut ondratzen,
zor diodan arreta
idazten kitatzen,
zelai larua nabil
naro ureztatzen,
tantanekin dizkiot
nekeak gozatzen,
kartzelan atseginez
sorkuntzak opatzen.

2015eko irailaren 20an

Roberto, Xabiertxo, Espe, Jokin, Felix, Sua, Josu, Azkoiti, Mikel... eta gainerakoei

I

Kardantxiloak udaberria lez
askatasuna gura zenuten,
ihintzak eguzki-lorea beste
herri zaharra zipriztintzea,
nahiz bakarrik behin bizi gaitezkeen,
borrokan zentzuz hasi zineten,
patxada urrituko zitzaizuen
xedea ez zen nolanahikoa.
Lehia injustiziaren kontra zen,
eskubideak ziren helmuga,
sastrakak nonahi egon zitezkeen
urratsak minki ezerezteko,
era askotako gertakizunek
bihotzak hautsi zizkizueten,
zuen taupadak baitan dantzuzkigu,
sentimenduak bizitzen ditu.

2
Eibarren ez zarete ilunduko
oroimenean dir-dir zaudete,
atsegina sakon sentitzen dugu
zuen irria gu garelako,
herrian, kartzelan, zein erbestean
zinez zarete geure arnasa,
lurraldea maite zenutelako
itxaropenak kulunkan dirau.
Arraten pagoak mardulik daude,
loria gertu sumatzen dute,
iretargia keinuka hasten da
zelaian batzen zaretenean,
kateak moztea nahi zenituzten
hesirik gabe bizi gintezen,
izpiak zuentzat izango dira
bake duinaren argisentian.

Ezpelari, Aritxulegiri

1
Ezpelak dantzuzki goizik
txoritxoen kantuak,
ondo ezagutzen ditu
naturaren kontuak,
txikiak dauzka loreak
oboideak fruituak,
hostotxoak larrukarak
eta oposatuak.

2
Ezpela da sendoena
halaber malguena,
mendialdean dagoen
heskairik politena,
udaran eskaintzen zidan
alboan atsedena,
bikain kitzikatzen zuen
neure irudimena.

3
Ezpela nuen Arraten
aspaldian haztatu,
gurutzean eserita
zin-zinez estimatu,
kartzelan nagoenetik
ez baitut ikuskatu,
ezin naiz lehen bezala
berarekin mintzatu.

4
Ezpelaren zur gogorra
txistuaren hodia,
eskulangile trebeak
darabilen ekaia,
Ama-Lurrek sortu zuen
ederkiro bitxia,
sakonki senti dezagun
artelanen magia.

5
Ezpelaz jantziko dugu
garbi oroitzapena,
samurtasunak ordezka
dezan oraingo pena,
guardia zibilek zuten
burutu hondamena,
haritzak erauziz mindu
ziguten sentimena.

6
Berdin zaigu gorostia,
haritza zein ezpela,
mendian gura ditugu
oroitzea horrela,
garai berria ez dadin
izan inoiz ustela,
joan ziren herritar minak
irain ez ditzatela.

7
Ezpelak haziko dira
lurraldeko landetan,
ekaitza atertuko den
egun oparoetan,
kemenak konponduko du
gatazka herrietan,
atsegina lora dadin
naroro bihotzetan.

8
Ezpela izan dadila
bakearen sustraia,
azkeneko gerratik hil
direnen euskarria,
Aritxulegira berriz
helduko da loria,
krabelin gorriek goza
dezaten ostargia.

2015eko azaroaren 1an

Ataramiñeri esker onez

1
Ataramiñen daukate
baratzea loretan,
uzta bilketa dagite
aldiro kartzeletan,
distira nabaritzen da
presoen ninietan,
obrak dakuskitenean
dotore kaieretan.

2
Ataramiñeko sortan
desiren oihartzuna,
plazetara iristen da
sormenaren lurruna,
Euskal Herria izango
denez askatasuna,
preso sentimentalak du
biribiltzen jarduna.

3
Ataramiñe ari da
kultura gerizatzen,
azpiratuen aleak
musu-truk inprimatzen,
bihoztunak hasten dira
gauerdian hegatzen,
ezlekutik lurraldera
ametsak garraiatzen.

4
"Sorkuntzaren magia da
sorgintzen gaituena!,
Ataramiñen diote
gozatuz sentimena,
akuilatzen dutelako
preso daudenen sena,
kartzelan non-nahi dabiltza
lantzen irudimena.

5
Ataramiñek bikain du
bere nahia zeratzen,
literatura txokoan
ederkiro sustatzen,
eskulanetaz da ere
egoki arduratzen,
kaieran urtero ditu
jator argitaratzen.

6
Artistak ez diren arren
maite dute artea,
laket zaie idaztea,
pintatzea, jostea…
Ataramiñen zabalik
dago beti atea,
osatzeko barrenean
lokabeen ostea.

7
Ataramiñen presoak
daude kilikatuta,
halaber musen zoruan
erabat askatuta,
Durangon egoten dira
azokan kokatuta,
mortuko bitxiak egon
daitezen islatuta.

8
Ataramiñeri esker
pozarren bizi gara,
printzak arimatik dira
irteten argitara,
herriak ahantz ez dezan
lan jasoen zirrara,
egon daitezela bihar
edonoren bistara.

2015eko azaroaren 15ean

1977an gertatu ez zena gerta dadin

1
Argia diz-diz hasi zenean hunkitu nintzen
ilunari eremua kendu ziolako,
amnistia zetorrela iruditu zitzaigun
diktadurak azken hatsa eman zuelako,
ikurrina udaletan ipini zutelako,
kartzelak hutsik geratzen ari zirelako.
Pozik geunden bozkatzeko eskubidearekin
independentzia gertu genekusalako,
Ama-Lur ta euskara bikain zeudekeelako,
lan baldintzak duinak izan zitezkeelako,
tamalez frankistek boterean jarraitu zuten
erreformak hausketa lapurtu zigulako.

2
"Hogeita hemeretzi urte geroago preso",
kartzelan maiz dio garai hartako gazteak,
nahiz Askatasunaren Ibilaldia zertu zen,
ez ziren zabaldu amnistiaren ateak,
lubakiaren barruan asko sufritu dugu,
ez dira asebete genituen usteak.
Horregatik plaza mukuru beteko ditugu,
lortuta giza eskubideak ta besteak,
"bart Euskal Herrira independentzia heldu da",
egunkarian esango baitu albisteak,
demokraziaren alde zintzoki bat eginez
hautsiko ditugu erreformaren kateak.

2016ko otsailaren 14an



Patxi Uranga Salbide
1976.10.25
Usurbil

Atxilotze data: 2009ko ekainaren 23a.



Centro Penitenciario Fontcalent
Apdo. 5.050
03113 Alacant

Liriken hautsa

(Edo Leteren bertsio talegeroa)

Liriken hautsa egun batean bilakatu zen bizigai
hauts hura nahastuz kafearekin arruntak ziraden ernai
eta horrela bizitzen dira gerturatuaz gure artera
atsedenik hartu gabe, beti eskean doaz aurrera
kate horretan denok batera gogorki loturik gaude.

Arruntak badu modulu latzak menperatzeko premia
pilula bila bizi da eta hori du bere egia
ekin ta ekin topatzen ditu, zorpetze hortan ezin gelditu
diazepan ta kafea, bellotaren bat nekez aurkitu
etsai berriak noizbait erdituz, hortan jokatuz bizia.

Kideon lana pazientzia dugu, aldenduta mantentzea
gure ametsekin bat izan eta ergelez paso egitea
eta indarrak ongi errotuz, gure sustraiak lur honi ez lotuz
behingoz etxera joatea, ezaren gudaz baietza sortuz
"no doy tarjetas" legetzat hartuz beti aurrera joatea.

Ez daukanak ongi ohi daki edukitzea zein den ona
bizio sorta ase ezinik beti bizi da gizona
batzutan motzak bagera eta gauden tokitik hemendik bertan
saia gaitezen ikasten, arrunt astunak bazterturikan
flamenko diskak behingoz erreta, patio on bat eskuratzen.

Sortu ziraden giro beretik sortuko dira besteak
etxe hauetan iraungo dute junkie adaska gazteak
beren marroien jabe eraikiz, ta erortzean inoiz ez jaikiz
ximeltzen joanen direnak kafe, pilula, zilar ta zaldiz
beren beroak txinaz garbiz ebakiko dituztenak.

---

* Lirika, Diazepan: bi pilula mota. Kafearekin nahastuta, Coca Colaz lagunduta nahiz sudurretik sartuta edo zilar paperean erreta kontsumitzen dituzte.

* Bellota: haxix "arraultza". Teorian kalitate gorenekoa baina askotan firestone usainekoa.

* Zilarra: "Albal papera" zaldia, basea... erretzeko.

* Moldaketa honetan oso profil zehatza duen preso multzo bati buruz modu kritiko eta umoretsuan aritu naiz. Isolamenduko galerian 1. graduko moduluetan edo 2. graduko modulu gatazkatsuenetan aurki daitezke. Inolaz ere ez ditut preso sozial guztiak zaku berean sartu.

Fontcalent, 2016ko ekaina

Baikortasunez herren

(Doinua: Habanera)

Aspalditxoan saminez
gainezka daukat barrena
bizipozez eskas nabil
baikortasunez herrena.
Bateko eta besteko
honaino iristen dena
zalapartaren erdian
harrapatzen gaituena
kalera begiratuta
ai ene, ze nahasmena
elkar ezin eramanda
atzo kidegoa zena
arrazoia entregatzea
ez ote dugu onena
murruen ordez pitzatzen
bagabiltz itxaropena.

Ura pasata alferrik
bada presa egitea
antzera gertatzen zaigu
komeni da esatea
batzuen modu traketsek
sortutako nahastea
ta bestei ezin ulertu
etsaia etxean ikustea
gurpil horretan jiraka
ematen dugun tartea
denbora galdua da ta
borrokarentzat kaltea
lortuko bada indarren
harremana aldatzea
ea behingoz lortzen dugun
espabilatzen hastea.

Inorekin ez erabat
eta bi suren erdian
ez merezi, ez bilatu
dugun egoera lohian
iparra galduta eta
nondik jo jakin nahian
halamoduz tinko eusten
sarri nigarra begian
pentsatzen jartzen naizen
egoeraren larrian
barne korapiloa oihu
bihurtzen zait eztarrian
elkartu gaitezen berriz
denona zen lubakian
zeren horrela bakarrik
lortuko dugu agian.

Fontcalent, 2016ko uztaila

Xomorrori

(Doinua: Habanera)

Arrano hura bezala
harkaitz bati lotua
25 urte luze
bete dituk bahitua
hegalak ezin zabaldu
ai zer kaiola estua
Herrerako ezlekua
nahiz ta kartzela den zerbait
iluntasunak hartua
hire bertsoen sugarrez
mantendu duk argitua
gu biontzat hasieratik
Xomorro haiz eredua
Jasoitzak Foncalentetik
besarkada ta musua.

Fontcalent



Aitor Fresnedo Gerrikagoitia
Irailak 23
Portugalete

Atxilotze data: 1996ko uztailaren 25ean



Centro penitenciario Jaen II
23009 Jaen

Hirugarrentxua

Ziega bat dago kartzelan eta
kartzela dago munduan,
gizon bat dago ziega horretan
bide eginez gauean.

Iluna dago, berandu baita,
beranduegi, beharbada.
Isilpean da orain mundua,
entzun egiten da isila.

Kanpoko foku garaietatik
dator argi-errainua,
leihoko barroteen itzala
zurrun ziegako lurrean.

Joan eta etorri, etenik gabe,
joan eta jin, jin eta joan.
Ez da gizon bat, bi gizon dira,
bi eta bat hiru dira.

Ziegako atetik hormaraino eta
hormatik berriz atera,
lau urrats dira, lau mila legoa
urik gabeko eremuan.

Ispiluari begia botaz
pasatzen den bakoitzean;
harunzkoan da sorgin ankerra,
honunzkoan gizajoa.

Ilea laztu egiten zaio;
barre, zoroak bezala,
ikaraz eta plazerez be bai,
egia esan behar bada.

Kate honexen katebegiak
berriz zenbatzera noa;
harunzko ezkorra baikor itzultzen
neuk hartzen ditut nekeak!

Gizon bat dago ziega batean,
ez da gehiago gizon bat,
banatu egin da, orain bi dira,
hirugarrentxua hor da.

Iluna baino ez da inguruan,
eta ilunetan argi bat,
argitan dago itzal bat eta
itzaletan ederrena.

Ziega bat dago kartzelan eta
kartzela dago munduan,
munduan dago kartzela eta
ziega barruan gizona.

Jaen, 2016.09.02

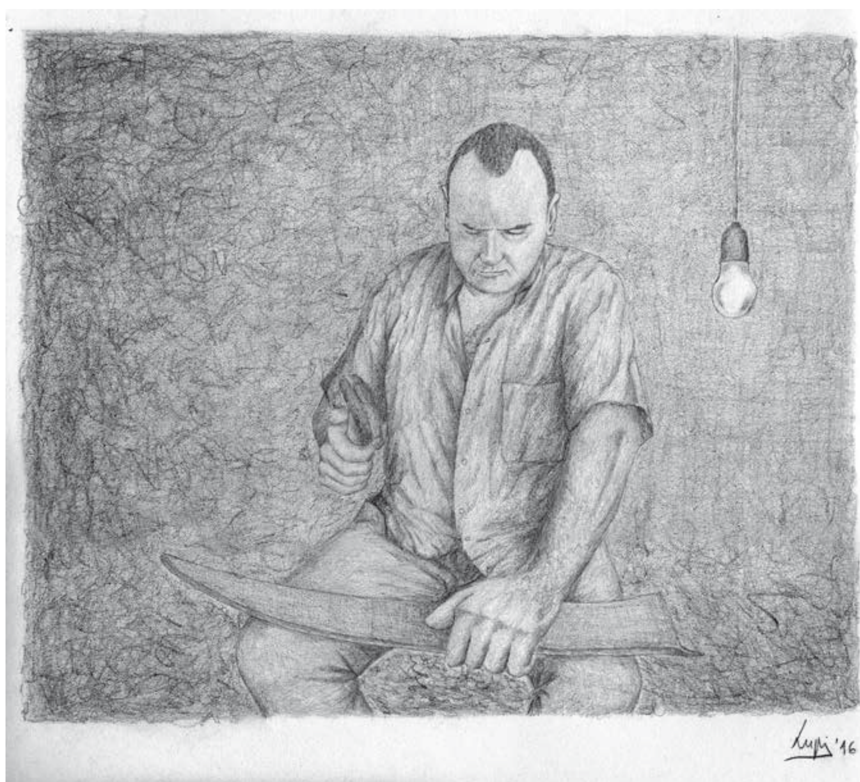


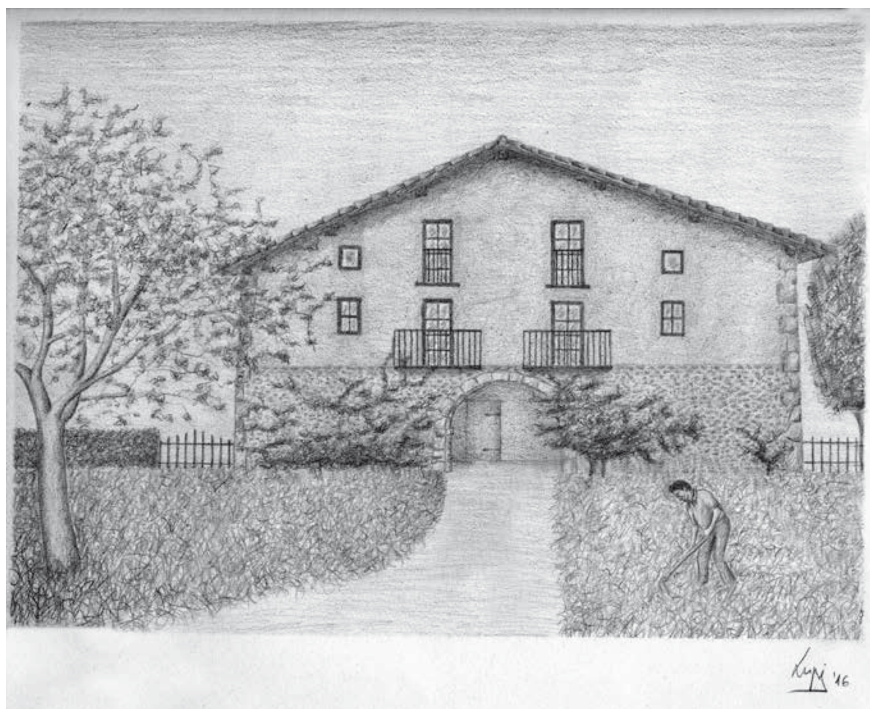
Gorka Lupiañez Mintegi
1980
Durango

Atxilotze data: 2007ko abenduaren 6a.



Centro Penitenciario Topas
Carretera N-630, km. 314
37799 Topas
Salamanca








Lupi '16







Ekhiñe Eizagirre Zubiaurre
1984
Zarautz

Atxilotze data: 2013ko maiatzak 7a.

Ataramiñez gain, Ekhiñek hamaika bertso argitaratuak ditu ARGIA aldizkarian, baita Susa argitaletxean olerki bilduma, *Alde erantzira nabil* (Susa, 2016).



Fresnes - Maison d´arrêt
3, Allée des Thuyas
94261 Fesnes Cédex
Frantzia

Amets

Atzoko lorratzak zapalduz aurrera
biharko ametsei gibeletik segika
orratzen norabidean oinak tik-tak
eskapatu nahi dute inora jauzika.

Estutzen nauen bilgarria suntsituz
bidaia dezaket begiak hertsita
itsasalde, mendigain, baserrien
bilgune den herri zaharra bisita.

Bahitegian ez da berdin amesten
lo sakonetan edo itzarrita
mamu, beldur zein ate-klakadek
usu esnatzen gaituzte garrasika.

Loaldietakoak
erantzunik gabeko gure deiak
aurpegi gabeko buruak
hesi atzeko murruak
ziurgabetasun urriak
askatu ezin antsiak
oroimen ahantziak.

Esnaldietakoak,
bakarkako ihesaldiak
gu bion ametsak
maite nauzuenon ferekak
ene bizi-irrikak
fantasia (b)ero eztiak!

Haginpe zaildu honen itzalean
egosten ditut
        amets idorrak,
        egoskorrak (ezin bestela)
        entzungorrak
ilusio hauskorrak,

arnasten
        amets imajina ezinak
        mizkinak,
        herriminak,
itxaropen grinak.

Amesgaizto ankerrenean
amesten ditut, tik-tak,
ametsik ederrenak.
Estatu, epaile, giltzari, poliziak
lege, dogma, sarraila, hesiak
ezerk
inork
bahitu ezinak.

Heriotzaren komedia

Lehen zatia:
plegatutako labana
ahoan barrena,
          arnasa etena.

Bigarren atala:
pilula tropela
eztarritik behera,
aparra ezpainera.

Hirugarren eszena:
besoa xerratuta,
jario itzela
odol epela.

Laugarren agerraldia:
lokarria eztarrian,
oin dardaratiak
begi zuriak.

Hauxe espetxeko komeria
betiereko beherapen
merkealdian bizia
demokratek patrozinatu
politikoek babestu
giltzariek jantzitako
heriotzaren komedia.

Zure izatea hautsi,
zu izateari utzi eta
suizidioa ihesaldia.

Araudia

Garun oso bat
araudian sartuta,
pentsamenduak kateatuta,
neuronak uniformizatuta,
preso den bakarra
zeuen burua.

Negua joan da eta...

"Izpi txiki-txikiren bat agertuz doa gaurkoan
poztasun handi batek besarkatzen nau,
mesedez ozen esan negua joan egin dela
nire arima hotzak ez du sinisten eta...".

Erdu nigana elur
ingura nazan edo igurtzi
izara izoztu zuriz.
Ez naun hozkil ez izuti.

Negua iraungi zaigun
desira azkenik itzuri,
loa itzartu eta
hego haizea itzuli.
Izorraldia behinola haizetu,
igurikatzea azkendu,
asaldura airean ketu.

Janzten gintuen elurra
bihurtu zaigun adurra,
erlanztuz bisaia iluna.
Mortu infinitu luzea
atzera pausuzko bidea,
mantendu dinagu ezkurra
ukabilean estu gordea.

Ez hitzerdi, ez basoerdi
orain dena dun izerdi
loraila zaigun erdi.
A ze garai istila
igaro berri den agorrila
hator nigana maitea
ezti jo dezagun ezkila.

Pilpira kolpez bi harri
nigana nahi haut ekarri,
ondoan senti, suharri,
zentzumen kitzikagarri.
Amultsu soaz elkarri
jada ez hotz, ez egarri
negua baitzaigun itzali.

Harri artean

Espetxean egotea da:
egarri,
haizea edan nahi
eta ura arnastea.

Berrasmatu

Azal zartatuetan
inskribatuta dirauten
zaurietan barrena
tatuatuaz plazera
asmatzen ditugu
borrokatzeko
maitatzeko
erresistitzeko
larrua jotzeko
mila eta bat era.

Ene sinadura

Lohi
zakar
baldar
miseria erdian miserablea.
Zein zikina ene poesia
garratza hiztegia
zentzumenek
-burnia, zementua-
beste lekukorik ez dute-eta.

Bizitzako eremu ederrenak
urrin gabeak direnean,
        urri, urrun
zenbat oroitzapen kuttun.

Hemen ez da itsaso usainik
malkoen oroimena ez bada,
        gatz, garratz, jostorratz
        larru artera zast.
Dutxak hotzegiak ez direnean,
melankoliazko bainuak dira
begi zuloetan barrena lurruntzen zaigu denbora.

Udazkenak ez du ehundurarik
hostorik gabeko paisaia biluzian
hotza sustraitu eta iltzatu zaigu hezur zuritan.

Izarapeak kolore urdina du hemen
amildegi bat ur sakonetan
arrain mortu bat da ur-azala
hasperen itoen hilerria begi hertsietan.

Gordina da gure berba
gorputza ukabil forman bildua
bizitza. Hitza. Ekintza.
Esaldi bakoitzean
zartakoa paperean.

Berunezko begirada da gure poesia
bizkarrean gordeak ditugun laban,
pistola eta leherkari denen itzala,
odol usainaren plazer mizkina
okatutako lerde, amorru berde.
          Zekena, lerdena
irudi mehe, zuri, zintzo, ziniko eta aratzari
ziztaturiko eztena.

Nola ari espetxeaz, ez bada
muki lehor bat arkatzari itsatsita.
Ezinak iraungitze datarik ezagutzen ez duen lurrean
ustel lurrinez ahoskatuak dira nireak
irakurri nahi dituenarentzat
horixe
mundu txit loriatsu honetatik
askatzen dudan sinadura.



Bazterreko ahotsak

Etxetik desterratua
(peri)ferian kotizatua
kalea eguneroko eszena
iragarkietan inoiz agertuko ez dena.
Inposatutako kaioletatik
egunero ihesi dabilena
gerrak bortxatu eta erraildako
erle beltzaren eztena
zirrikitu orotarik
plazerez destilatzen dena.

Ez-ulertua,
TranSanta Maria
ez ama, ez birjina
lumadun azal
ahats zikina,
gorputz matxino
gormant alaena!
Karrika ilunak
dizdizka lehertzen dituena.
Ostadar kolorez hegaldatuz
eta aldrebestuz dena!

Arbaso, lur eta baso
bide zuzenak maite ez dituena.
Sabel, esku, sorleku.
ukendu eta gordeleku.
Jakintza, hitza, ekintza,
suen inguruan saltoka
eta dantzan gabiltza.

Dama adar okerra,
emagin, belagin, indigena
sutan erre zintuztena
ez gaur, ez bihar, ez atzo
erraustu ezin, ordea,
gu guztion sena
menderik mende bizirik dirauena.

> MARRAZKIAREN EGILEA: ITZIAR MORENO
Teknika mistoa: Kollage, Akrilikoa, Grafitoa eta Boligrafoa.



Itziar Moreno Martinez
1982
Bilbo

Atxilotze data: 2011ko apirilaren 10a.



Fresnes - Maison d´arrêt
3, Allée des Thuyas
94261 Fesnes Cédex
Frantzia

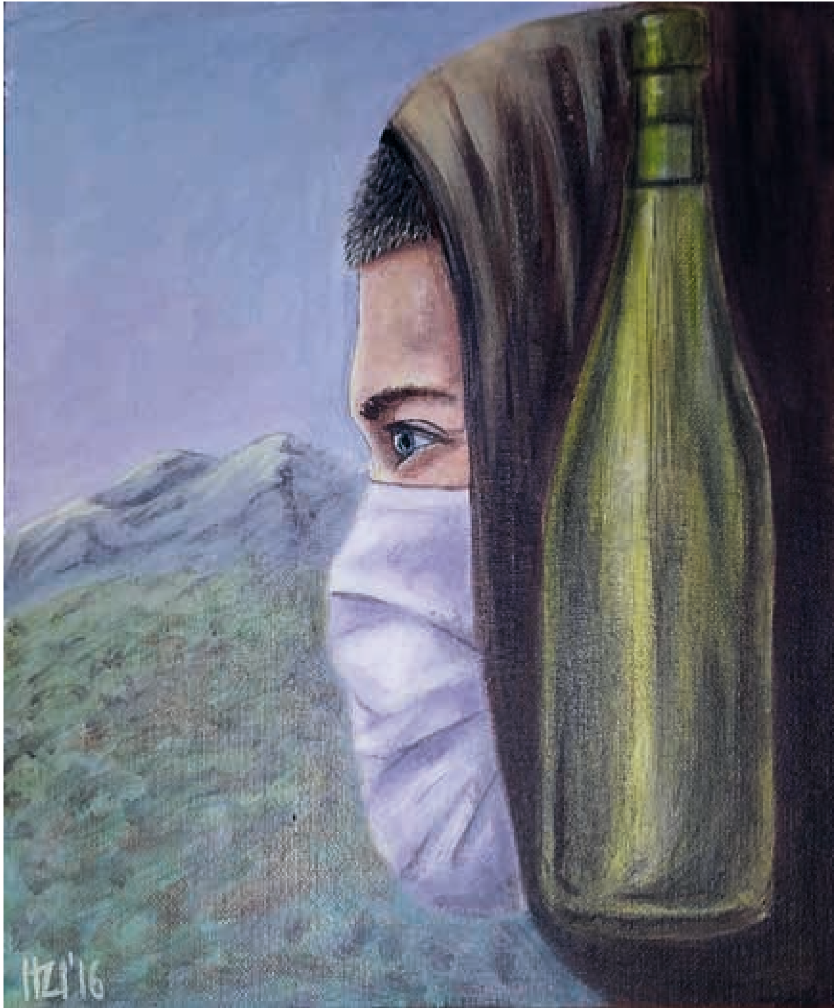

EUSKAL HERRIA
2010
¿ZER?!
NOLA...?!
ALABA ISOLAMENDUAN
SARTU DUTELA...?!
TXAN
TXAN!
TXAAAN!!
FFSSSSSHT!!
KLAK!
ETXEKO POWER
BEHAR DEN GUZTIRAKO


askatasuna
AMATXO
BIONIKOA
SUPER


HAMARNAKA
EHUNDAKA
...MILAKA!
BIDAIAK
PAKETEAK
DEIAK...
SPIDER
ZUEKIN BETI
ZUEKIN
HEGAZ GOAZ
ETXERA!



Akrilikoa mihise gainean (27x22 zm)



Akrilikoa mihise gainean (27x22 zm)



Olio-Pintura mihise gainean (27x22 zm)



Aletxu Zobaran Arrieta
1981
Gorliz

Atxilotze data: 2011ko martxoaren 10a.



Maison d'arrêt
40 boulevard des Nations
BP 351
69962 Corbas Cédex
Frantzia

Estereoskopia poliedriko zoomifikagarria

Batzuk datoz iota markagailuarekin,
gu tontotzat hartuz,
azaltzera euren teoria,
beste behin ere.
Gu ez omen gara ezer,
kanpotik datozen guztien nahasketa besterik ez.
Inbasio guztiak eta bereziki
oraingoa iustifikatzen du iota horrek,
idioten iota.
Baina bai, arrazoirik badute ere,
hemen asko pasa dira.
Askok utzi dute euren arrastoa.
Pentsatu behar dugu haiek bezala?
Haiek gu gara?
Zergatik ukatzen dugu gure izana?

Ekintza da izantzaren iturria.

Hemen egiten duena herria da.
Agintariak egin asko ez,
baina gero izan nahi bai.
Eta denok bera izatea ere nahi du.
Baina bera da, dena : ia deus ez,
arkakusoa, inutila, ezgaia.
Herriak egiten du, baina ez da.
Ez omen da ez bada agintariaren nahiez.
Baina egintzaren errealitatea
ezin burugogorragoa da.
Dagoena ezin ulertu
agintari hauen betaurrekoekin.

Atzo bezala gaur ere.

Han bezala hemen ere.
Baina egia ez dago hemen edo han,
arrazoia ez da aurkitzen
nire edo zure teorian.
Arrazoirik ez zuen,
ez Einsteinek ezta Bohrrek ere,
biek arrazoia zuten bitartean.
Batek nahi du txorizo eta besteak pernil.
Mahaian bestea badago nik ez dut hor lekurik.
Ni naizena onartu arte ez dut ezer egingo.
Nire agintea onartu arte
ez da ezer mugitzen.
Eta hil behar bagara berdin dit,
ez gara mugituko eta kitto.
Mugitzen dena txikituko dut,
txakurretara botako dut, eurek jan dezaten.
Eurek ezingo dute nirekin,
gurekin bukatu behar badute ere.

Zeren gu ez gara nik nahi dudana besterik.

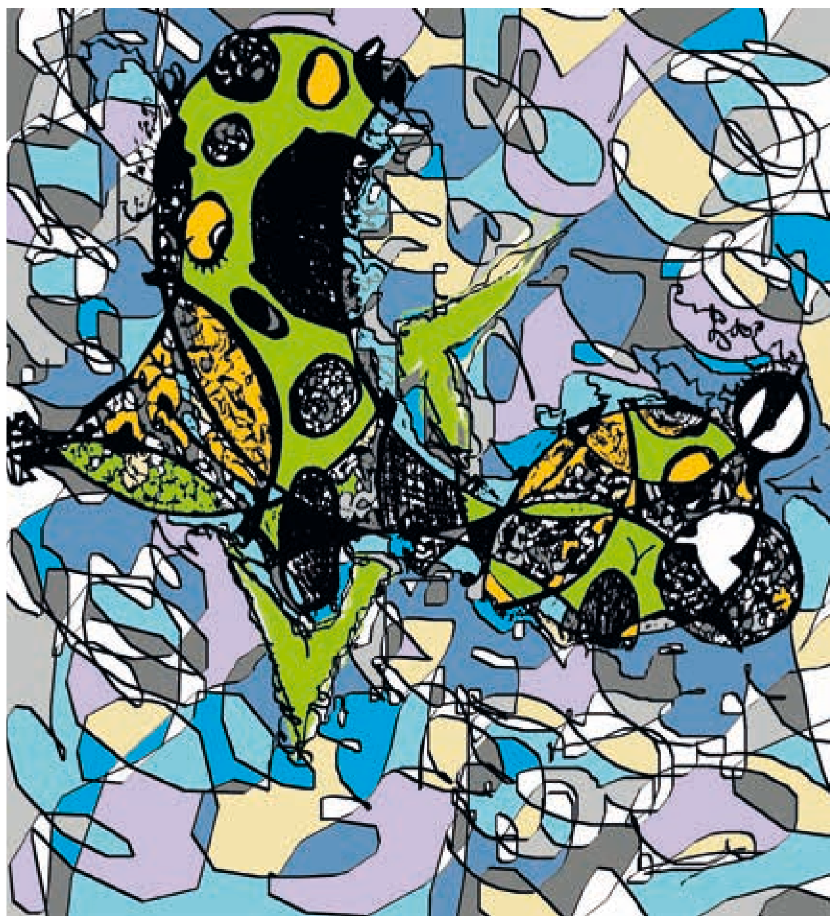
Txorizo ala pernil.
Ihes egin zuen batek,
ekarri zuen poliedroaren aipamena,
bere jabeen eskuetan jarri baino lehen,
edo bere betiko bidean beste pausua egin baino lehen.
Kontraesana itzela da,
baina arrazoia du, ere, zantar horrek.

. . .

Gaur kaka eta bihar lore,
atzoko kakalore.
Infragorriak eta infraberdeak inframarroi.
Oreka dinamikoa itzela da
kakalore inframarroi dinamikoan
oreka mantentzen dugu bultzaka.

Zein da kakalorearen forma?
Poliedrikoa.
Poliedroa mugimenduan,
oreka fraktal dinamikoan,
hori da kakalore inframarroi dinamikoa.
Horixe bera gara gu.
Nola ikusten da halako ostia?
Estereoskopia poliedriko zoomifikagarriaz.
Hori existituko ez balitz
ez luke izenik izango
eta izena ulertu daiteke,
izanan baino, eginan ikusten baita,
formaren mugimenduan, elkarregintzan.





El negro de la palmera

Una vez, por la calle andando
vi sentada a una persona,
ajena al mundo exterior,
con una palmera alimentándose.

Concentrada en sus sabores,
del hambre en la satisfacción,
como ahora tú en la satisfacción
del hambre de oxígeno,
esa persona estaba,
esencia humana en un instante,
que captar pude,
explicar intento y, como puedo.

No es posible entender,
ni artes ni ciencias,
ni estética ni ética,
si no se entiende eso.
¿Pero qué es eso?
Eso es eso: lo humano.
Humano, animal, meta-químico.
Lo orgánico y vulnerable.

La palmera. Puede ser una naranja,
puede ser la lectura de un poema,
puede ser una caricia, una mirada.
¿Pero qué es? Es eso que puede
hacer llorar a aquel que
no es un robot.
Es lo humano, animal, meta-químico.
Lo orgánico y vulnerable.

La mirada de una amiga,
con forma de orangután, de perro,
de caballo o de persona.
Desde una imagen en cosa convertida
o directamente en la vida real,
esa que una vez aparece, desaparece
pero que es la más real.
Lo humano como parte
de lo animal, de lo orgánico,
de lo vivo.
La consciencia de una misma
en relación a las demás.
La superación de la jaula
del mundo individual
del mundo robotizado
narcotizado, hidroponizado,
domesticado, homogeneizado.
La cobardía ante la sensualidad
la ignorancia de la animalidad,
la estupidez de la robotidad.

La bomba que revienta todo el universo
en una explosión catártica
y abre una brecha en el cosmos
que se expande,
dejando entrar en el interior
la luz del universo exterior.
La nueva nación del que renace
la llama que le mantiene viva
ya la consciencia de su sensualidad.

La empatía.



Mikel Orbegozo Etxarri
1979
Intxaurrondo

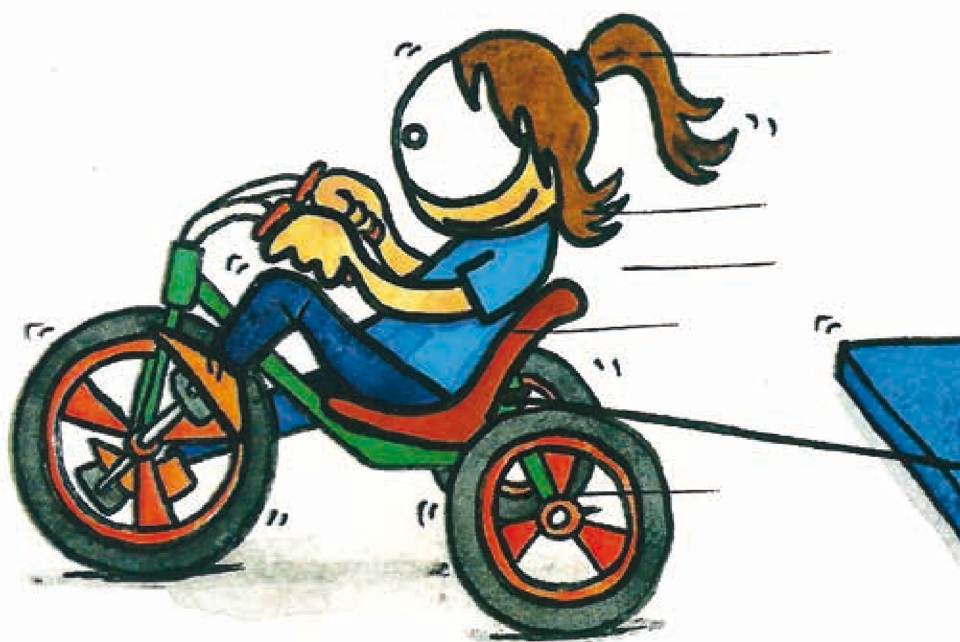
Atxilotze data: 2005eko otsailaren 17a.

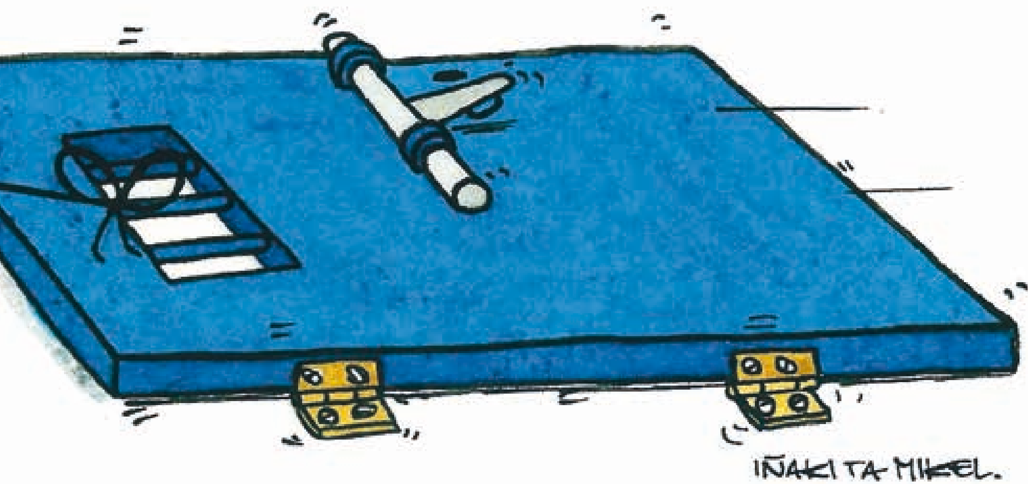
Hamaikatxo proiektutan bere margo eta irudien arrastoa aurkitu liteke. Ataramiñekookin bat *Preso Nago* (2010), *Preso Nago 2* (2013) eta *Ilargiraino!* (2015) ilustrazio liburuak argitaratu ditu.



Badajoz-Prisión Provincial.
Carretera de Olivenza, km. 7,3.
06071 Badajoz.

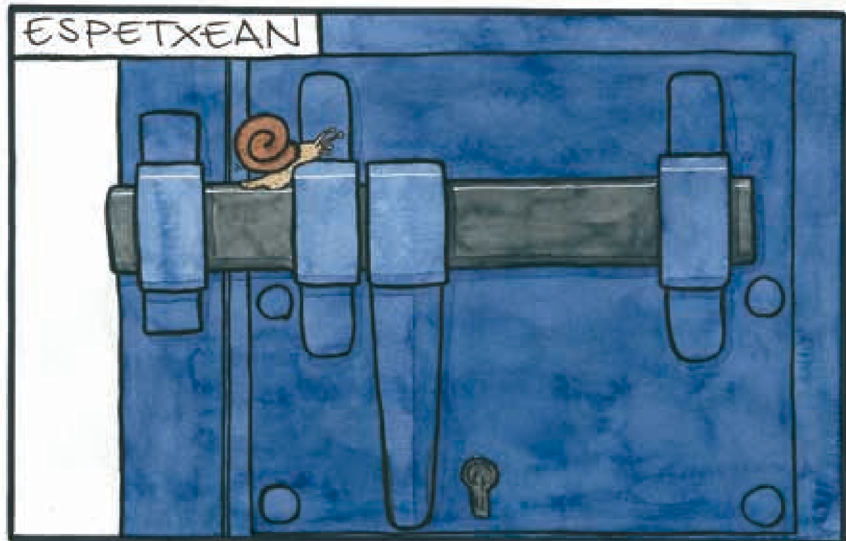
ETXERATZEKO ORDUA DA!




IÑAKI TA MIKEL.

GAIXORIK



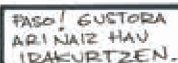


Mikel Orbegozo Etxarri
Marrazkiak

ANTZEKO ZERBAIT GERTATU ZEN ESPETXEREN BATEAN NOIZBAIT... USTE DUT... AGIAN... BALITEKE... IGUAL EZ...

GIMNASIORA GOAZ, HANKA EGITERA, BAZATOZ?







BERANDUTZEN ARI DIRA, LASTER ZENBAKETA... ZERTAN ARI DIREN BEGIRATZERA JOANGO NAIZ.

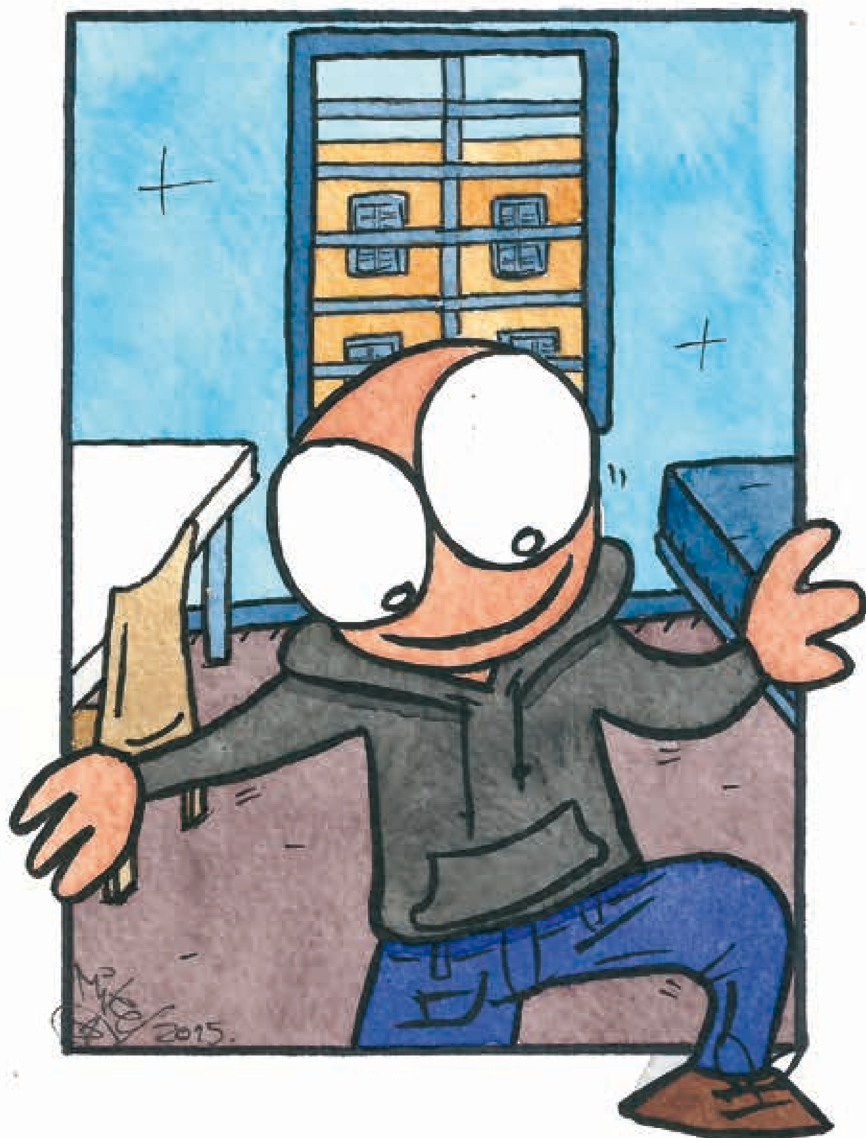




SIESTAN ARI NINTZEN GOXO ETA LASAI ...
TELEBISTAK PP-KO NORBAITEN AHOTSA NIGANA EKARRI ZUEN ARTE.
PRESO POLITIKOAK ASKATUAK IZAN DAITEZELA ESKATZEN DUGU ...
POINK!
ZER?
... VENEZUELAN
KONTXO, ESATEN NUEN BA...
PUN-PUN! PUN-PUN! PUN-PUN! PUN-PUN! PUN-PUN! PUN-PUN! PUN-PUN! PUN-PUN! PUN-PUN! PUN-PUN! PUN!


KATALUNIAKO PROZESUAZ HITZ EGITEN DUTENEAN...
POLITIKARIEK BETI BETE BEHAR DUTE LEGEA! BESTELA DEMOKRAZIAREN JOKO ARAUAK APURTZEN DIRA!
ORDEA, KONTUA EUSKAL AFERA DENEAN...
LEGEAK DIOENAREN AURKA GAIXO DAUDEN PRESOAK BEREN ZELDETAN OSASUNA ETA BIZITZA GALTZEN SEGITZEN DUTENEAN...
... BOST AXOLA ZAIE LEGEA!
ZE LEGE?!




2015.


ETXERATZEKO ORDUA DA!



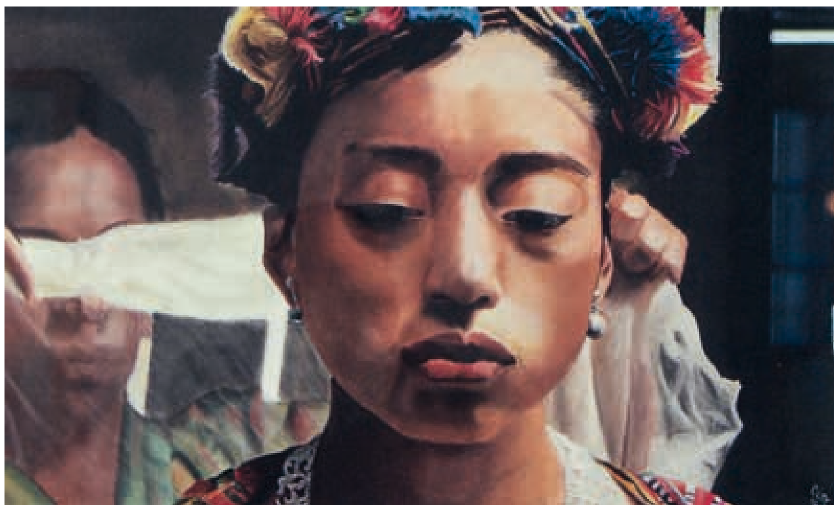
Oier Andueza Antxia
1975
Durango

Atxilotze data: 2001. urtean.



Centro penitenciario Murcia II
Paraje Los Charcos
30191 Campos del Río
Murcia













Joseba Galarraga Arrona
1959
Deba

Atxilotze data: 1999ko uztailaren 7a.

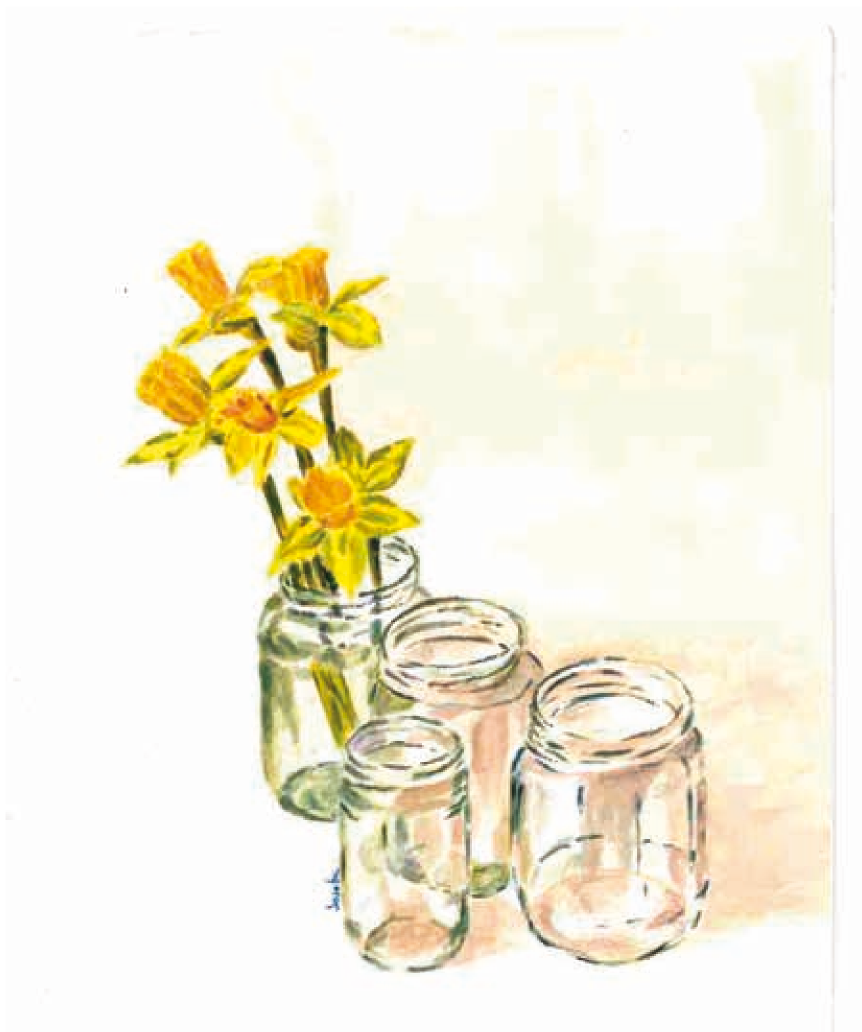


Centro penitenciario Valladolid
Ctra. Adanero - Gijon, km. 94
47011 Villanubla
Valladolid





















Euskal Preso Politikoen Kolektiboak Barrutik aldizkaria kaleratu zuen 1989-1993. urteen artean. Sakabanaketa garaia zen, sakabanaketa orokorra, sakabanaketa garai gordinena. "Ixilkeria eta isolamendua gainditu nahi ditugu", zioen aurkezpenak. Eta, hala, salaketak, kartzelako kronikak, hausnarketak, agiriak eta bestelako idatziak zabaldu zituzten bost ale marduletan. Guztiak, batekoak eta bestelakoak, sinadura pertsonalik gabe, kolektiboak izenpetuak.

Haietako testu batzuk ekarri ditugu Ataramiñe ale honetara, oroigarri baino, orduko letra horiek oraingo idatziak ere direlako. Kartzelan idatziak baitira. Kartzelan, non harresien itzalpean denbora gelditu eta zigorra luzatu egiten den. Non bertan idatzitakoa inoiz ez den iragana izango, presoak bertan diren bitartean behintzat.

Barrutik aldizkariak PDF formatuan eskuragarri daude Ataramiñeren webgunean:
www.literaturakoadernoak.org/?p=2620

Banandurik ere bat gara

«Lagunengandik urrun gaituzte»;
zergatik ta zertarako?:
gure etsipena lortzeko eta
aurreratzen goazelako.
Dena alperrikan, aspaldidanik
geldiezinak garelako,
Euskadi askatu arte borrokan
segituko dugulako.

Geroa Euskadin izan dadila
denontzat ta denongatik,
oraintxe jaso behar dugu guk
etsaiaren mengantzatik;
mila tokitan zatiturikan
ere ez dugu galtzerik,
euskal iraultzak iraungo baitu
kate guztien gainetik.



Tok, mok, krok, krak...

Joño badabiltz txistofonoarekin esnatu arazi nahian. Laister irikiko dituzte ateak. Baina bitartean berriz loak harrapatu nau.

Se va a incorporar!!, boki madarikatuen ahots lerdoak!, magnetofonoa ahoan dutela dirudi. Banan banan, zeldaz zelda arakatzen dituzte beren bahituak hilik dauden beldur faltsuaz.

Joan zaitez zure ama horrela esnatzea!, madarikatuoi hilko zaitut!, joan hadi popatik hartzera!. Eurak ere entzuten dituzte... baina bost ajola zaie; ondo dakite ze lanpostu aukeratu duten.

Eguna joan eguna etorri, izorratzen digute itzartzeko aukera ditzakegun amets goxoak.

Gero egunean zehar, gure joan etorriak ehun metrotako karratu batetan izango dira. Beti poltsaz beterik; gure etxea gainean eramango dugu. Gora, behera, sukaldera, zeldara, patiora, eskolara,... ez dago besterik! Buelta eta buelta, etzan, eseri, ibili, beti kontrolatuak! Udan bero, neguan hotz, ezin freskatu, ezin aurkitu su goxo bat.

Gabeko hamarretan bakoitza bere txabolan, mundutik urrunduak!

Pikoloa lehio parean bere garitan.

Tok, mok, krok, krak...



Neure ahotsa
hormetan errebotatzen
entzuteak izorratzen nau

egunero hitz berberez
madarikatzeak izorratzen nau

neure sudurraren proiekzioak
ezkerreko orkatilaren kontra
topo egiteak aspertzen nau

eta paseiatu egiten naiz
itxuraz
indiferente

nere zeldan bizi den armiarma bezala
batzutan barre egiten die nere belarriei
hatzazalak margotzen dituen bitartean
deusezezko
txori bat bezala

ederra litzateke
hamalau litro
aire
edatea
nere patrikak
hodeiz
betetzea
neure burua
mendiz
estaltzea
ur jauzi
batean
barrena
korritzea
bisera horidun
zaldi
baten antzera

tira...
ez dut behintzat permetatuko
neure egonaldi gris hau
miseriaz
elikatzen direnentzako
probetxurik izan dadin
eta ez ditut neure bekainak mailegatuko
euri usainik
sekula ez dagoen
baizik eta
legez
zikindu paperak soilik
daudeneko
despatxoetako mahaietako hautsa kentzeko



Irratia itzali

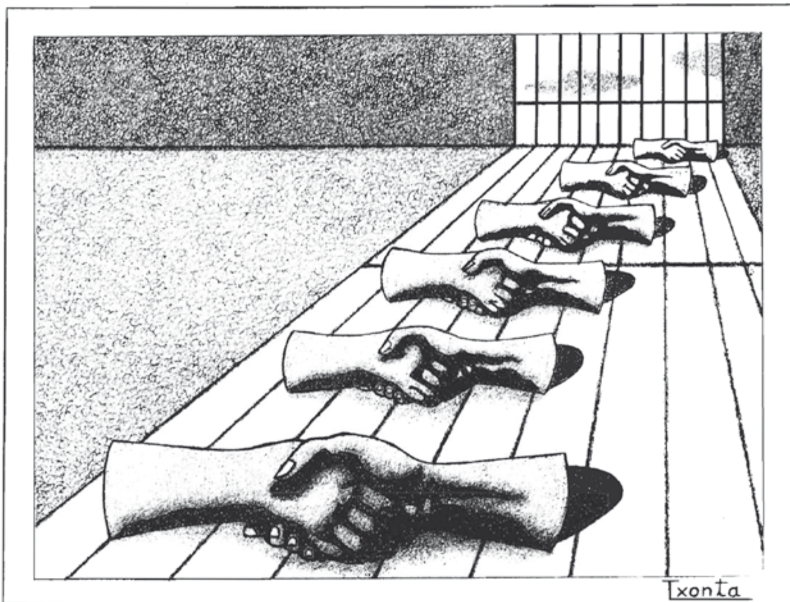
Irratia itzali
egiten dut
aldameneko zeldan den lagunari
hatzazalak ebakitzen
entzuten diodanean
zeren ez baita sekulan jartzen
entzuten dudan musikaren
erritmoarekin ados


Zergatik musika alaia entzuten ari naizelarik
zatozkit gogora?
zergatik zatoz
musika tristea entzuten dudanean?
zergatik beti
musikarik ederrenarekin?
dena den
musika entzunez iragiten ditut egunak

Astelehenero bezala
astelehena da
jode! ze bero egiten duen...
zure argazkia ikusten
dudanean
ez dut sentitzen beroik
ez eta ere hotzik,
zu bakarrik

Egunero bezala
zure argazkira begira nago
eta Bach-en musikak
argazkitik irten erazten zaitu
eta nire barnera sartzen zara
bertan daukadan itsasoari
eragiten diozularik
eta irato egiten nau
neurri gabeko itsaso honek,
askatu ahal izango balitz
ia masailak bustiko ez lizkidakeen
itsasoa

Astelehenero bezala
astelehena da
baina jadanik
ez du bero egiten,
hala ere
izerdiak estalirik
gordetzen dut zure argazkia



Kate honek hamaika begi ditu,
hamaika ate, hamaika pausu,
hamaika amets, hamaika izu,
hamaika izar,
hilargia, herri bat
eta zu.

Uniforme gabekoak

Puerto 2an gaude. "En aislamiento podrán disfrutar de una celda individual", esaten digu zuzendariak isolamenera kondenatzen gaituztela adieraztean. Moduio desberdinetan gainera. Dena den, ez dugu santziorik eta, besteren artean, ea inorekin hitz egitea ere debekatzen digun galdetzen diogu. "Hombre, pueden hablar con el asistente social, con el educador, con el maestro... solo tienen que hacer una instancia". Ongi.

Zuzendariaren aurretik asistente soziala ezagutu dugu. Sarrerazko ohizko sesioak izan, argazkiak atera eta fitxa egin ondoren periodon sartu gaituzte. Hara etorri da: "Soy del equipo de clasificación. Primero hay que mirar el expediente, luego ya veremos donde les ponemos. Ahora tienen que rellenar esta encuesta". Ez dugu inkestarik betetzen baina. "Bueno, si no quieren". Gero, mehatxatu egin dugula esan diola bota digu zuzendariak.

Beste egun batean, isolamenduko zeldan jadanik, beste asistente sozial bat agertzen da. Gartzelako funtzionamendua esplikatzen digu: "Las instancias suelen tardar entre diez y quince días; lo demás, si no les contestan es que están denegadas". Baina hori... "Es que ustedes están mal acostumbrados. En este centro tenemos novecientos internos". Bai on, bada.

Hurrengo baten hirugarren asistente soziala etortzen zaigu: "Es para hacerle una entrevista. Vamos a hacerle la revisión de grado". Esaten diogu ez dugula sailkapen errepresibo halakorik behar, ez lehen, ez bigarren, ez hirugarren gradurik, ez bada gure izaera politikoa dela eta tratamendu kolektiboa gure dignitate pertsonala ere errespetatuz. "Sí, claro; bueno, hasta luego".

Gero edukadorea. Guardia Zibil ohia omen berau: "Les traigo la notificación del primer grado, primera fase. Tienen que firmar aquí. Ez dugula sinatuko. "Pues tendré que dar parte por no cumplir con sus obligaciones". Noski.

Ondoko egunetan, bada, erregimena, besterik gabe, okerragotu egiten da. Handik hilabete eta erdira berriro kontuarekin. Laugarren asistente soziala: "Vengo a ver si quieren acudir a la Junta de Clasificación". Ez, ez goazela. "Vale, adiós".

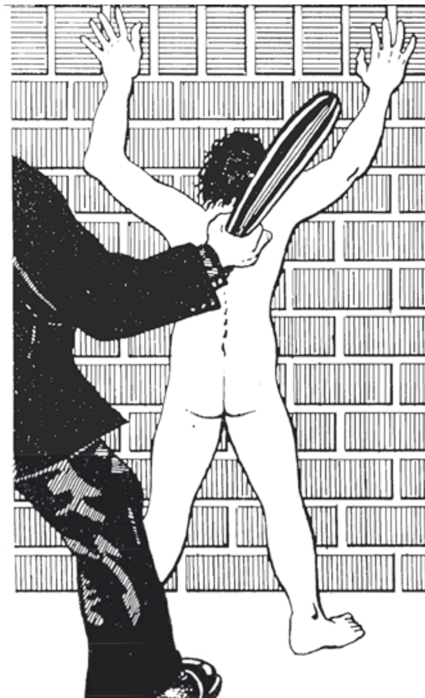
Egun berean pedagogoa ere bai: "Hola, buenos días. Soy la pedagoga del módulo, ¿me pueden decir que están estudiando?". Zertarako... "Es para la evaluación del tratamiento". Ez dugula ezer jakin nahi horretaz. "Bien, hasta luego".

Eta berriro neurri errepresiboak. "La primera fase todavía puede ser peor", esaten digu zuzendariordeak; "claro que también pueden pasar a la segunda, a la tercera... Está en sus manos".

Asistente sozial-edukadore-pedagogoak, zuzendari eta zuzendariordearen gidaritzapean, kriminologo-psikologo-funtzionario tekniko-psikiatra-soziologoekin batera, EQUIPO DE OBSERVACIÓN Y DE TRATAMIENTO delakoak osatzen dituzte. Maisuen eta sendagileen informeak ere erabiliak izaten dira. Euren funtzioa presoa indibidualizatzea da, sistema –eta gizarte– menperatzaile baten bameratzea. Begiratu-nortasuna finkatu-ordenatu-sailkatu-tra-tamendua ezarri-zigor eta saritarako informeak eman. Errepresioaren oinarri teknikoa dira, gaur egungo gartzela teknifikatuaren ezaugarri nabarmena.

Hala ere, errepresio zuzenaz berezi nahi dituzte beren buruak; "Yo no se nada-eso es una cuestión de régimen-será cosa de Madrid-nosotros sólo proponemos, no tomamos las decisiones".

Ez dute uniformerik. Gazteak dira, neskak eta mutilak. Oso "amableak" jeneralean. "Buenos días-hola que tal-sí, claro-bueno, adiós-hasta luego". Eta alde egiten dute. Karramarroa itxi, metalezko ate astuna, morroiloa, giltzari hiru buelta eman, eta badoaz, galeriako oinotsetan, libre izan nahi dutenak isolameneko zeldan laga eta informe eta espedienteetan korapilatzera.





Gauari

Gauari
nahi nioke galdetu
zergatik ez dituen
ene penak
egunaren argia bezala
aienatzen.

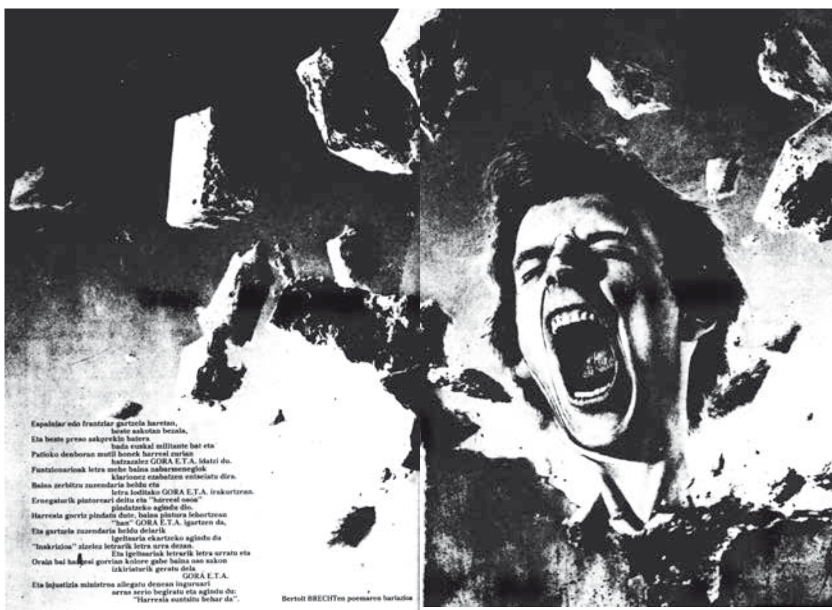
Izarrei
nahi nieke galdetu
zergatik ez duten
ene bihotza
gauaren iluna bezala
alaitzen.

Haizeari
nahi nioke galdetu
zergatik ez dizkidan
maitearen laztanak
pago hosto igarrak bezala
ekartzen.

Euriari
nahi nioke galdetu
zergatik ez duen
ene egarria
zelai lehorrarena bezala
asetzen.

Etsaiari
nahi nioke galdetu
zergatik ez duen
herriaren garrasia
indarkeri ankerraren ordez
aditu nahi.

Gaur, urte-zahar eguna,
—zigor zeldetan nagoela—
lagun artera joan naitekeela
erran dit
atzo umilatu ninduen gartzeleroak
egun berezia dela eta
bere umeen artean
kontzientzi garbiarekin
agertu nahi duela.
Kontzientzia astean behin
garbitzen dugun mihisea
balitz bezalaxe...



Espainiar edo frantziar gartzela haretan,
beste askotan bezala,
Eta beste preso askorekin batera
bada euskal militante bat eta
Patioko denboran mutil honek harresi zurian
hatzazalez GORA E.T.A. idatzi du.
Funtzionarioak letra mehe baina nabarmenegiok
klarionez ezabatzen entseiatu dira.
Baina zerbitzu zuzendaria heldu eta
letra loditako GORA E.T.A. irakurtzean.
Ernegaturik pintoreari deitu eta "harresi osoa"
pindatzeko agindu dio.
Harresia gorriz pindatu dute, baina pintura lehortzean
"han" GORA E.T.A. igartzen da,
Eta gartzela zuzendaria heldu delarik
igeltsaria ekartzeko agindu da
"Inskrizioa" zizelez letrarik letra urra dezan.
Eta igeltsariak letrarik letra urratu eta
Oraia bai harresi gorrian kolore gabe baina oso sakon
izkiriaturik geratu dela
GORA E.T.A.
Eta injustizia ministroa allegatu denean inguruari
arras serio begiratu eta agindu du:
"Harresia suntsitu behar da".
Bertolt BRECHTen poemaren bariazioa

Espainiar edo frantziar gartzela haretan

Espainiar edo frantziar gartzela haretan,
    beste askotan bezala,
Eta beste preso askorekin batera
    bada euskal militante bat eta
Patioko denboran mutil honek harresi zurian
    hatzazalez GORA E.T.A. idatzi du.
Funtzionarioak letra mehe baina nabarmenegiok
    klarionez ezabatzen entseiatu dira.
Baina zerbitzu zuzendaria heldu eta
    letra loditako GORA E.T.A. irakurtzean.
Ernegaturik pintoreari deitu eta "harresi osoa"
    pindatzeko agindu dio.
Harresia gorriz pindatu dute, baina pintura lehortzean
    "han" GORA E.T.A. igartzen da,
Eta gartzela zuzendaria heldu delarik
    igeltsaria ekartzeko agindu du
"Inskrizioa" zizelez letrarik letra urra dezan.
    Eta igeltsariak letrarik letra urratu eta
Orain bai harresi gorrian kolore gabe baina oso sakon
    izkiriaturik geratu dela
        GORA E.T.A.
Eta injustizia ministroa ailegatu denean inguruari
    arras serio begiratu eta agindu du:
        "Harresia suntsitu behar da".

Bertolt BRECHTen poemaren bariazioa



Errespetua

Giza errespetua.
Jar zaitez zutik!
Begira lurrera!
Geldi!
Txalo egiten artean
ez
dago
eseritzerik!
Ixilik, gero!
Ea errespetua gordetzen duzuen
terrorista hok!
Eskutitzak zabalik!
Bixitarako larru
gorritan, bela!
Hablancristianocohone!
• • •
"Y ya saben, si
nos respetamos
mutuamente
to-do-i-ra-bien..."
zion zakur-buruak.
Errespetoa.
Alubak.

Tutuak Herreran

Autobus tutuak.
Hara! Etxaperuak!
Jaiak ote dira
hemen?
Baina zer...
Oibadios, baina, baina...
- Kepa, Keeeepaaa! Jooon! Inakiii!
- Hemeeen! Nor, nor...
- Joxe! Maite zaitut!
- Nik ere, nik ere! Aupa!
- Ramooon! Eutsi, eutsi gogooor!
- Hori hori, jo ta kia!
... eta hola.
Kantuak entzuten ditugu.
Malkoak,
malko mardulak goitti-behetti,
ezpainek osatzen duten
irripar
alaiaren
barrena.
Irabazi dugu!





Ainarak urritzen hasten diren garai honetan
Ba dakizu zure jauregi hutsaren salan
Orduak nekez ematen dituen erlojuak
Konplizitateen oihaneko zuhaitz sendoenak
Soiltzen dituela urri kigabe.

Badakizu zure gela epelaren leihoan
Elurrak urtzen hasten diren une hartan
Haroak nagi goldetzen dituen kanpaidorreak
Afektuen itsasoko izozmendirik gotorrenak
Suntsituko dituela maitekiko.

60 BARRUTIK

Ainarak urritzen hasten diren garai honetan

Ainarak urritzen hasten diren garai honetan
Ba dakizu zure jauregi hutsaren salan
Orduak nekez ematen dituen erlojuak
Konplizitateen oihaneko zuhaitz sendoenak
Soiltzen dituela urriki gabe.

Badakizu zure gela epelaren leihoan
Elurrak urtzen hasten diren une hartan
Haroak nagi goldetzen dituen kanpaidorreak
Afektuen itsasoko izozmendirik gotorrenak
Suntsituko dituela maitekiko.



Pensamientos

**¿Cuándo saldré de aquí?
Eso no importa, lo que interesa es que
a pesar del odio,
el dolor, la incertidumbre,
debemos seguir con la firmeza
al pié del corazón.
Siempre junto a la lucha,
de cara a la esperanza,
y alegres, muy alegres, muy
alegres,...
Hasta luego.
Sigamos izando la mañana...**

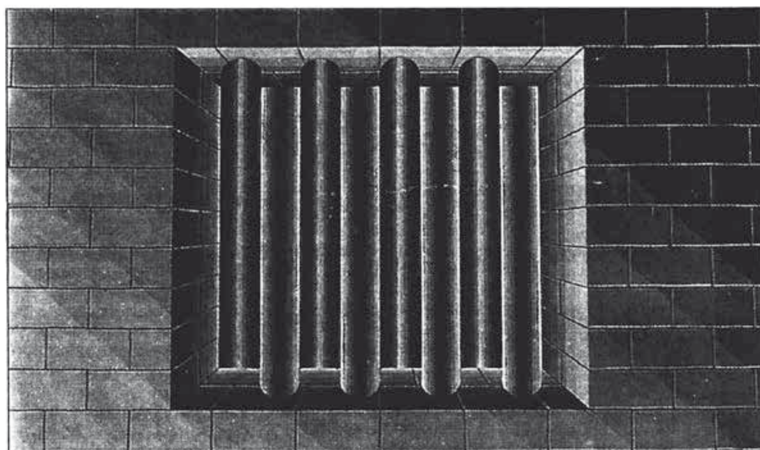


Recuerdos

La celda es oscura y silenciosa...
¡Ah, la luz de tus ojos!; ¡ah, tu voz!
La celda es húmeda y fría...
¡Ah, el calor de tu cuerpo entre las sábanas!
La celda es dura, hiriente...
¡Ah tus manos de pájaro y caricia!
La celda es maloliente...
¡Ah, el olor de tu paso en las mañanas!
La celda es solitaria...
¡Ah, tu abrazo!

Soñaba que era de un pueblo
que apostaba por el día,
la noche era de ellos,
de los que el miedo metían.
Con la penumbra incipiente
comienza la cacería,
van llamando por las puertas
pero ninguna se abría.
Sus gritos hieren el silencio
sus miradas de acero, frías.
En mis sueños comprendía
por qué nos gustaba el día.
Soñaba que era de un pueblo
sobrado de valentía,
que les plantaba cara
a quien la noche quería.
Largas horas de tiniebla
para hacer sus fechorías
quieren matar la historia
que nos acercaba al día.
Soñé que era de un pueblo
que derrotando a la noche
iba conquistando el día.

PUNTOS DE FUGA



Las ventanas, las rendijas o las grietas camufladas en los rincones del espacio pictórico representado, generalmente la cárcel, se insinúan como válvulas de escape hacia un mundo ajeno al de la realidad penitenciaria. Tal es el motivo que he visto reflejado en muchos de los dibujos y pinturas de los presos. A menudo me he preguntado si se trata de alguna tradición estética en boga, acoplada ahora al talento creador del prisionero o, si por el contrario, no es más que el anhelo de evasión que puebla los sueños de cualquier cautivo y se materializa en esos puntos de fuga.

Muchas han sido las horas que he pasado mirando a través de esas ventanas, de esas rendijas y grietas, deseando huir de este exterminio particular en el que me tienen enjaulado. Es como percibir el terreno que hay más allá de la alambrada, la tierra blanda, el aire fresco. A veces no hay más que cielo, blanco y

virgen, y otras simplemente el color azul atardecer, como una metáfora de amor y noche.

Hay quien asegura que «de la cárcel uno no puede evadirse nunca. La evasión de la cárcel lleva consigo no la recuperacion de la libertad, sino la evasión de la realidad». Me asombro, pero no dejo de captar la lucidez del razonamiento. Quizás algo similar nos pretendia comunicar Joseba Sarrionandia con sus versos «preso egon denaren gogoa / kartzelara itzultzen da beti».

Sea como sea, yo sigo contemplando los puntos de fuga y, cuando no tengo cuadros o dibujos para mirar, me fijo en un punto del cielo, me proyecto y escribo sin dejar de pensar que soy un privilegiado por disponer de una ventana a través de la cual la luz solar ilumina la celda. Otros compañeros no tienen la misma suerte: sus ventanas han sido cruelmente cegadas.

Sigo escribiendo y me afano por transmitir mis sentimientos o por, modestamente, ejercitar la agitacion y la propaganda, las formas comunicativas revolucionarias por excelencia.

Y pese a todo, es dificil imaginar en esta soledad el efecto que tendrá lo que se escribe, como difícil es explicar a los presos sociales que se acercan a mi ventana a pedirme tabaco y hacerme compañía que, pese a estar aquí tan solo y tener más de 100 años de condena, no estoy desesperado.

«Duintasuna»

Lehioa estali dezakezu eta egunak goibeldu
baina alferrik zabiltza alkaide miserable hori
itotzen duzun presoa itsua baita
Irratia kendu.
Jana erostea galerazi eta
patioko liliak moztu ditzakezu
baina behin eta berriro loratuko da
intsumiso honen udaberria.
Spraiez aidea pozoindu
esposek larrua ubel diezaidakete
antsiaz desiratuko dut ganbaren egunsentia
baina etsipenezko aienen esperoan
jai daukazu.
Maitasun eta amodioa dekretoz galerazi
eta ene sufrikarioz krudelki farre egin
baina zaude lasai voyeur nazkagarri hori
ez al dakizu oraindik ilargia dela ene amorantea?
Ziega arakatu
ene bizitza eta mirariak inbentariatu
erreinuko dotore jakintsuenak ekarri
eta herri nimiñoenak aztertu.
Beroiz diñotsut alferrik zabiltzala
ezinezkoa zaizulakoz
begibistan daramadan sekretoa irakurtzea.
Zu, alkaide itsusi hori
ez zara gai, ez, lagunen irriak ixilerazteko
ezin duzu, ezin, ene egarria asetu.
Zure txanpan ustelek ez date erosten
euskal semea izatearen harrotasuna
eta biluzik bada ere, zutik iraungo dut
eta barauaren bidez madarikatuko zaitut zu
eta zure semean semeak
eta areago oraindik,
armarik gabeko gerlari honen koleraz.

91.MAIATZA

Duintasuna

Leihoa estali dezakezu eta egunak goibeldu
baina alferrik zabiltza alkaide miserable hori
itotzen duzun presoa itsua baita
Irratia kendu.
Jana erostea galerazi eta
patioko liliak moztu ditzakezu
baina behin eta berriro loratuko da
intsumiso honen udaberria.
Spraiez aidea pozoindu
esposek larrua ubel diezaidakete
antsiaz desiratuko dut ganbaren egunsentia
baina etsipenezko aienen esperoan
jai daukazu.
Maitasun eta amodioa dekretoz galerazi
eta ene sufrikarioz krudelki farre egin
baina zaude lasai voyeur nazkagarri hori
ez al dakizu oraindik ilargia dela ene amorantea?
Ziega arakatu
ene bizitza eta mirariak inbentariatu
erreinuko dotore jakintsuenak ekarri
eta herri nimiñoenak aztertu.
Berriz diñotsut alferrik zabiltzala
ezinezkoa zaizulakoz
begibistan daramadan sekretoa irakurtzea.
Zu, alkaide itsusi hori
ez zara gai, ez, lagunen irriak ixilerazteko
ezin duzu, ezin, ene egarria asetu.
Zure txanpan ustelek ez dute erosten
euskal semea izatearen harrotasuna
eta biluzik bada ere, zutik iraungo dut
eta barauaren bidez madarikatuko zaitut zu
eta zure semean semeak
eta areago oraindik,
armarik gabeko gerlari honen koleraz.

ataramiñe

El silencio del infierno
Fernando Alonso. *2003.*

Gosea lagun, laguna
Segapoto kolektiboa. *2004.*

Kartzelako leihotik
Joseba Arregi. *2004.*

Seineri aurrez aurre kontaturiko ipuina
Joxe Blanco. *2004.*

Lunaren Goiztiri
Juan Luis Mugertza. *2005.*

Azeri gosetia
Kepa Etxebarria. *2005.*

Ataramiñe kantuz
CD. Hainbaten artean. *2006.*

Claude Gueux
Victor Hugo (itzulpena: Zorion Zamakola). *2007.*

Zimaren abenturak
Belen Gonzalez / Kepa Etxebarria. *2007.*

Kartzelako neurriak
Urtzi Zubizarreta. *2008.*

Mendian gora, mendian behera, Euskal Herrian zehar Mahai-jokoa. Zorion Zamakola. *2008.*

Penumbras de un ayer
Iñaki Ojeda. *2009.*

Preso nago
Mikel Orbegozo. *2010.*

Bakarmortuko kronikak
Mikel Antza. *2011.*

Espetxetik at
Borxa Urberuaga. *2011.*

Ametsen txokoan bizi baiz
IBON MUÑOA. *2011.*

Ametsen txokoan
CD. HAINBATEN ARTEAN. *2012.*

Kandela bat pizteko behar dena
MIKEL ANTZA / IKER MORENO. *2012.*

Fakin xokona
OIER GOITIA. *2012.*

Sasian barna
XABIER MAKAZAGA. *2012.*

Preso nago 2
MIKEL ORBEGOZO. *2013.*

Z²
MIKEL ANTZA. *2013.*

Agurra eta ohorea
JOKIN URAIN. *2013.*

Ainarak herrira itzuliko dira
IBON MUÑOA. *2014.*

Urte ilunak
NELSON MANDELA (ITZULPENA: EKAITZ SIRVENT). *2014.*

Ilargiraino!
MIKEL ORBEGOZO. *2015.*

Burdin elorri arantzetan
JOSEBA ARREGI. *2015.*

Haizea eta Lizar Magikoa
KEPA ETXEBERRIA ETA XABIER UGARTE. *2016.*

Kuku erlojua
KEPA ETXEBERRIA ETA XABIER UGARTE. *2016.*

Haizea
HAINBAT EGILE. *2016.*

Bidean gaude, aurrera goaz, joan zirenekin
IBON MUÑOA. *2016.*



ataramiñe

EUSKAL ERREPRESALIATU POLITIKOEN
LITERATURA KOADERNOAK

www.literaturakoadernoak.org



ataramiñe

EUSKAL ERREPRESALIATU POLITIKOEN
LITERATURA KOADERNOAK

www.literaturakoadernoak.org



BARRUTIK

Euskal Presoen Politikoen Aldizkaria

